

RODEN TIL ALT ONDT

TUMULTI

RODEN TIL ALT ONDT

– Hvori det vises at arbejdet, som institution lægger beslag på hele menneskets liv, og at arbejdet således må afvikles politisk.

Eskil Halberg

TUMULTI

Roden til alt ondt

- Hvori det vises at arbejdet som institution lægger beslag på hele menneskets liv, og at arbejdet således må afvikles politisk.

af Eskil Halberg

TUMULTI serien nr. 3

© Forlaget Nemo og forfatteren.

Forlaget Nemo, København 2017.

Alle må kopiere fra denne bog, så længe det ikke sker med kommercielle formål for øje. Denne bog er et fælles værk. Du opfordres til at kopiere, cirkulere, distribuere, oversætte og mangfoldiggøre dette værk.

Omslag og layout: Albert Scherfig

Fotografi: Henri de Vogüé

1. udgave 1. oplag

300 stk.

112 x 171 mm.

108 sider.

Tryk: Christensen Grafisk

Printed in Denmark 2017

ISBN: 978-87-92880-11-6

www.forlagnemo.dk

Indhold

Indledning	9
I. Fra arbejdsglæde til arbejdsfrygt	15
II. Arbejdet er i krise	29
III. Arbejdssamfundet som et regeringsregime	53
IV. Fagbevægelsen er død. Længe leve kampen imod arbejde	71
V. "Kommunen" er stedet uden arbejde	89
Noter, litteratur, kilder	101
Tumulti	108

At organisere hinsides og imod arbejde, at desertere kollektivt fra mobiliseringsregimet, at vise livskraft og disciplin gennem demobiliseringen selv, er en forbrydelse som en civilisation i knæ ikke har tænkt sig at tilgive os for. I virkeligheden er det den eneste måde at overleve på.

Den Usynlige Komité

Indledning

Jeg har to gange på fire år sagt mit job op. Ikke fordi jeg havde fundet et andet, eller fordi jeg var specielt utilfreds med arbejdspladsen, kollegaerne eller ledelsen. Jeg sagde op fordi jeg havde en fornemmelse af at der er noget i arbejdslivet der ikke hænger sammen. Noget jeg ikke forstår, og noget jeg føler mig utilpas i. Jeg er fortsat usikker på præcis hvad det er med arbejde, der føles mærkeligt. Jeg har, to gange faktisk, haft udemærkede arbejde som gymnasielærer. Jeg kan godt lide at undervise, og har – selvom jeg måske er lidt en underlig snegl – haft et fint forhold til kollegaer og ledere.

For mig var der nogle helt åbenlyse fordele ved at have et arbejde. For det første havde jeg en del flere penge. For ”Det skal kunne betale sig at arbejde”. Pengene gav mig mere frihed til netop at undgå at tænke på penge. Jeg kan også spare op når jeg har arbejde. For det andet mødte jeg på min arbejdsplads en masse søde mennesker som jeg ellers ikke ville have mødt. Folk der var anderledes end jeg selv, men samtidig mennesker som jeg delte faglighed med og som havde et lignende engagement i undervisning og viden. Selvom det ikke altid var lige spændende at stå tidligt op om morgenen og cykle på arbejde, var der dog noget der gjorde at jeg kom til tiden og udførte mine arbejdsopgaver på en måde der var tilfredsstillende for mig selv og andre.

Der var alligevel noget i mig der gjorde at jeg sagde op. Jeg følte at arbejdet stjal al min tid. Når jeg ikke var på arbejde, var jeg tit træt fordi jeg lige havde været det, og jeg tænkte tit på mit arbejde selvom jeg havde fri.

Det var som om at arbejdet koloniserede mange andre dele af mit livs aktiviteter. Arbejdet havde det med at komme før alt andet, selvom det kun var et almindeligt 37 timers arbejde. Når jeg er i arbejde, føler jeg at mit liv er bestemt for mig. Det er svært at ændre kurs, få nye interesser eller dygtiggøre sig i ting der ikke kan forenes med arbejdslivet.

Når man har arbejde, virker det som om man er færdig med at gå på opdagelse i tilværelsen. Man stopper med at tænke anderledes og drømme om andre måder at være til på. Eller måske er problemet faktisk at man bliver ved med at drømme, men arbejdet gør det ofte svært eller helt umuligt at handle på sine drømme. Arbejdet skal jo passes. Jeg tænker at der må være mange andre der har det lige som mig. Arbejde bestemmer alt for meget over vores liv.

Uden for Danmark er der en stigende interesse og diskussion om arbejdets afskaffelse og forskellige strategier mod arbejde. Men i Danmark er der stort set politisk konsensus om arbejdets lyksaligheder. Ambitionen med denne bog er at drøfte arbejdets ubehag og dets mulige afskaffelse. Selvom konsekvensen af bogen er en opfordring til ikke at arbejde, er langt de fleste sider analyser af hvad arbejde er og gør ved os.

Arbejde er et historisk begreb, og arbejde har foregået på mange forskellige måder gennem tiden. Inden den moderne historiske epoke og kapitalismens opkomst ville man slet ikke forstå hvad begrebet lønarbejde dækkede over. Arbejde har måske nok eksisteret før kapitalismen, men det er først med kapitalismen at lønarbejdet er blevet den alt overskyggende arbejdsform. I dag er arbejde først og fremmest lønarbejde. Men ikke nok med at arbejdet i dag tager form som lønarbejde, arbejdets

magt har også trængt sig ind på en række nye livsområder som eksempelvis identitetsdannelse, følelsesliv, omsorg og en masse andet.

Arbejdet har både som analytisk kategori og som menneskelig praksis altså undergået ret store forandringer. Jeg har valgt to forskellige måder at bruge begrebet arbejde på.

ARBEJDE SOM VÆRDI

Lønarbejdet er karakteriseret ved både at have en kvalitativ karakter (en nytte) og en kvantitativ karakter (en værdi). En murers arbejde består eksempelvis i at bygge huse mennesker kan bo i, dette er et arbejdsprodukts nytte. Men lønarbejdet har også en abstrakt og kvantitativ dimension der gør det muligt at sælge arbejdskraften. En murer kan med andre ord sammenligne og bytte sit arbejdet med en frisørs selvom deres arbejdsaktiviteter ikke er ens i første omgang. Det forhold, at helt forskellige produktive aktiviteter alligevel forstås som ens, kalder Karl Marx for abstrakt arbejde. I det samfund vi kender i dag, arbejder vi først og fremmest for at kunne købe andre varer, ikke for nyten af vort eget arbejde. Vi arbejder fordi vores arbejde får en værdi på og for markedet. I det kapitalistiske samfund producerer vi ikke af umiddelbar nødvendighed, men derimod af en abstrakt nødvendighed. Markedets nødvendighed. Lønarbejdet er altså i dag løsrevet fra den umiddelbare nytte i de ting vi frembringer. Arbejde kan eksempelvis være komplet nyttesløst, men stadig være værdifuldt. Kapitalisme er den sociale orden der gør værdi til arbejdets mål i sig selv fremfor nyten af arbejdsproduktet. På den baggrund giver det god mening at spørge: Hvad nytter det egentlig at arbejde?

Arbejde – forstået som lønarbejde - foregår fordi vi ikke kan anskaffe os fornødenheder uden at sælge vores arbejdskraft på et marked. Lønarbejde er et resultat af at langt de fleste mennesker ikke har adgang til jord, værktøj, ressourcer og maskiner til at forsørge dem selv uden for markedet. Vi må sælge vores arbejdskraft, så vi kan købe mad, husly, tøj osv. På den måde er alle i samfundet nødsaget til at være en del af arbejdets og pengenes abstrakte tvang. Vi er alle tvunget til at bidrage med abstrakt arbejde, der er blevet målestok for arbejdets værdi. Vi arbejder med andre ord af en ydre nødvendighed der voldeligt sætter sig igennem som var den en naturlov.

Men også aktiviteter der umiddelbart ligger udenfor eller på kanten af lønarbejdet bestemmes stadig heraf. Ferie, husholdning, fritid, børneopdragelse osv. antager i stigende grad arbejdets form, eller er i hvert fald underlagt arbejdet. For selvom husholdning og madlavning ikke er lønarbejde, er husarbejde centralt for at reproducere arbejdskraften. Husarbejde, ferie og fritid er derfor delvist ubetalt arbejde. Nemlig det arbejde, det kræver at holde sig sund og kvalificeret, så det er muligt fortsat at sælge sin virksomme arbejdskraft.

ARBEJDE SOM INSTITUTION

Lønarbejdet er karakteriseret ved både at have en kvalitativ karakter (en nytte) og en kvantitativ karakter (en værdi). En murers arbejde består eksempelvis i at bygge huse mennesker kan bo i, dette er et arbejdsprodukts nytte. Men lønarbejdet har også en abstrakt og kvantitativ dimension der gør det muligt at sælge arbejdskraften. En murer kan med andre ord sammenligne og bytte sit arbejdet med en frisørs selvom deres arbejdsaktiviteter ikke er ens i første omgang. Det forhold, at helt for-

skellige produktive aktiviteter alligevel forstås som ens, kalder Karl Marx for abstrakt arbejde. I det samfund vi kender i dag, arbejder vi først og fremmest for at kunne købe andre varer, ikke for nyten af vort eget arbejde. Vi arbejder fordi vores arbejde får en værdi på og for markedet. I det kapitalistiske samfund producerer vi ikke af umiddelbar nødvendighed, men derimod af en abstrakt nødvendighed. Markedets nødvendighed. Lønarbejdet er altså i dag løsrevet fra den umiddelbare nytte i de ting vi frembringer. Arbejde kan eksempelvis være komplet nyttesløst, men stadig være værdifuldt. Kapitalisme er den sociale orden der gør værdi til arbejdets mål i sig selv fremfor nyten af arbejdsproduktet. På den baggrund giver det god mening at spørge: Hvad nytter det egentlig at arbejde?

Arbejde – forstået som lønarbejde - foregår fordi vi ikke kan anskaffe os fornødenheder uden at sælge vores arbejdskraft på et marked. Lønarbejde er et resultat af at langt de fleste mennesker ikke har adgang til jord, værktøj, ressourcer og maskiner til at forsørge dem selv uden for markedet. Vi må sælge vores arbejdskraft, så vi kan købe mad, husly, tøj osv. På den måde er alle i samfundet nødsaget til at være en del af arbejdets og pengenes abstrakte tvang. Vi er alle tvunget til at bidrage med abstrakt arbejde, der er blevet målestok for arbejdets værdi. Vi arbejder med andre ord af en ydre nødvendighed der voldeligt sætter sig igennem som var den en naturlov. Men også aktiviteter der umiddelbart ligger udenfor eller på kanten af lønarbejdet bestemmes stadig heraf. Ferie, husholdning, fritid, børneopdragelse osv. antager i stigende grad arbejdets form, eller er i hvert fald underlagt arbejdet. For selvom husholdning og madlavning ikke er lønarbejde, er husarbejde centralt for at reproducere ar-

bejdskraften. Husarbejde, ferie og fritid er derfor delvist ubetalt arbejde. Nemlig det arbejde, det kræver at holde sig sund og kvalificeret, så det er muligt fortsat at sælge sin virksomme arbejdskraft.

I. Fra arbejdsglæde til arbejdsfrygt

... Han gik og ventede sig meget af livet, men en skønne dag blev han sat på kontor.

(Sven Møller Kristensen, Sangen om Larsen)

Sidst jeg sagde op, gjorde jeg det, lidt demonstrativt, ved at skrive om det i avisen. Jeg betragtede min opsigelse lidt som en personlig undersøgelse af hvad forholdet mellem arbejdsliv og arbejdsfrihed egentlig består af.

Denne bog er delvist et resultat af denne undersøgelse. En undersøgelse hvor jeg kunne gøre mig nogle overvejelser og gøre mig lidt umage med at registrere hvad arbejde betyder for mig. Nu havde jeg al den tid jeg kunne ønske mig. Det overraskede mig faktisk hvor positive folk var over for ideen om at holde op med at arbejde. I månederne efter fik jeg mange e-mails fra fremmede mennesker der bakkede mig op i min beslutning og delte deres drømme om selv at sige op. Det er klart min fornemmelse at rigtigt mange mennesker synes at deres arbejde fylder alt for meget i deres liv. Der var dog også en del kritiske kommentarer fra folk der syntes at jeg var en nasserøv, eller som simpelthen ikke forstod hvorfor jeg ikke ville arbejde.

At sige op fra sit arbejde og aktivt vælge at leve uden et arbejde virkede i hvert fald på de fleste som en meget skelsættende eller kontroversiel beslutning.

Enkelte mente ligefrem at min undersøgelse af hvad der sker når man frivilligt holder op med at arbejde var samfundsnedbrydende. Samfundet går i stykker hvis alle gør som dig, sagde nogen. Især dette vakte min in-

teresse. Kan det virkelig være rigtigt at hele samfundet bryder sammen hvis vi bare går hjem fra arbejde? Og er det, det samme som en grundlæggende samfundsmæssig omvæltning?

Men efter kort tid som arbejdsløs blev frihedsfølelsen afløst af noget andet. Nu var det ikke tid jeg manglede, men derimod meningen med det hele. Jeg opdagede hurtigt at det faktisk ikke er helt så befriende at være arbejdsfri. Jeg havde sparet nogle penge sammen, så jeg ikke skulle tænke på dagpengesystemet og aktivering og den slags. Jeg var faktisk helt fri fra arbejdsmarkedets bånd. Jeg havde meldt mig ud af arbejdsstyrken. I hvert fald formelt. For næsten alle mine venner gik jo på arbejde. Tiden mellem 7 – 16 er bestemt af arbejdssamfundet, også selvom man ikke selv har et.

Så må jeg selv finde på noget, tænkte jeg. Der var et hav af bøger jeg gerne ville læse og tekster jeg gerne ville skrive. Men arbejde – opdagede jeg – er alt andet lige en god ramme for at få udrettet noget. Når denne arbejdsramme ikke er der, er der kun en selv til at holde strukturen og tilskrive meningen til ens handlinger. Hvis man kan kalde nogle aktiviteter for arbejde overfor andre, så kan de lettere bære mening, og de kan tilskrives værdi. Samtidig har aktiviteter der kan sælges som lønarbejde en særlig økonomisk værdi. Hvorimod Meningen er sværere, eller måske helt umulig, at overbevise sig selv om.

Jeg har derfor et meget paradoksalt og i nogle sammenhænge hyklerisk forhold til arbejde. Når jeg ikke har arbejde, går jeg lidt og drømmer om at få et – det rigtige ganske vist. Og når jeg har et arbejde, drømmer jeg om ikke at have et.

Ud af dette paradoks begyndte jeg at interessere mig for hvordan andre har det med arbejdslivet og hvad arbejde egentlig er. Har alle det som mig? Hvad er arbejde egentlig, og hvordan kan vi afgrænse begrebet? Hvorfor er arbejde så svært at kritisere? Og hvad er forholdet mellem politik og arbejde? Vil alle gerne have et arbejde?

Min fornemmelse er at mange gerne vil have et arbejde fordi man bliver en del af en større helhed når man har arbejde. Man bliver en person med adgang til samfundets fælles aktiviteter. Det tror jeg også er en af grundene til at kvinder tilkæmpede sig retten til at have lønarbejde. Man kan tjene sine egne penge og samtidig være en del af det offentlige liv der ligger uden for hjemmet. Selvom lønarbejdet af mange blev betragtet som et undertrykkelsesforhold, kæmpede kvinder stadig for retten til lønarbejde. Man bliver formelt set økonomisk uafhængig når man har arbejde, frem for at være arbejdsløs eller helt uden for arbejdsstyrken. Man bliver værdsat som samfundsmedlem og som en person der tager del i det offentlige fælles liv. Det er derfor i praksis sjældent et valg om man vil være en del af arbejdsstyrken eller ej. Der er reelt ingen anden mulighed.

Men hvorfor skal man arbejde for at få denne fornemmelse?

Fornemmelsen af fællesskab kan man vel også få andre steder. I politiske sammenslutninger, sportsklubber, familien og en masse andre interessefællesskaber. Hvis arbejde handler om at være en del af et fællesskab, kan man vel finde andre måder at være sammen på end gennem arbejde?

Jeg tror at arbejdets fællesskab, arbejdets magtformer og udbytningsrelationerne har bestemmende karakter for vores liv. Arbejde er da også et vigtigt begreb i den

offentlige debat og de politiske diskussioner. Det er en aktivitet der betragtes som vigtigere end næste alle andre aktiviteter. Derfor er det en afgørende social, politisk og økonomisk kategori. Både for den enkelte, men også for samfundets institutioner.

Men ligesom andre væsentlige kategorier i vores samfund bliver kritiseret og diskuteret, burde arbejdets betydning også diskuteres og undersøges mere indgående end tilfældet er i dag. Hvad arbejde faktisk er, og om vi har brug for det, bliver aldrig drøftet. Kun Alternativet – og til dels Enhedslisten - har for alvor og åbent talt om borgerløn og nedsat arbejdstid. Den politiske konsensus om arbejdets lyksaligheder er overvældende, fra Enhedslisten til Liberal Alliance. Da vi for nogle år siden oplevede en person der offentligt sagde at han ikke gad at arbejde, skabte det et ramaskrig. Robert Nielsen, der gik under navnet Dovne Robert, blev kendt for at han ikke ville arbejde. Fordømmelsen var omfattende og mange mente at synspunktet var moralsk forkasteligt. For mig var sagen om Dovne Robert et eksempel på hvor tabubelagt kritik af arbejde faktisk er. Den offentlige debat svømmer over med diskussioner om arbejde. Men grundlæggende har alle det samme udgangspunkt. Arbejde er et gode. Både for samfundet og individet. Og selvom ikke alt arbejde er "lige sjovt", skal alle have et arbejde alligevel. Vi skal arbejde, ellers går samfundet i opløsning. Det lyder næsten som den frygt tidligere tiders eliter havde for kritik af Gud eller kongen.

ARBEJDSMANI, USIKKERHED ELLER KEDSOMHED

Selvom arbejde er et gode ifølge politikere og andre arbejdsapologeter, er der mange mennesker der taler negativt om deres arbejde. De får for lidt i løn, det er kedeligt,

ensformigt, livet som arbejdende er usikkert, mange bliver måske stressede og glæder sig til de har fri fra arbejde. I lande som USA, Storbritannien, Tyskland, Israel og Belgien, ville flertallet sige deres job op hvis de havde økonomisk mulighed for det. Ifølge sociologen Roland Paulsen. På verdensplan vil kun 13 procent beholde deres job hvis de havde mulighed for at slippe. Jeg tror også at virkelig mange danskere ikke kan lide at arbejde og hellere ville slippe hvis de kunne.

Men denne fornemmelse kan tilsyneladende godt leve sammen med at mange godt kan lide deres arbejde. Danmark ligger nummer fire på en liste over arbejdsglæde, kun overgået af Mexico, Norge og Indien. Men samtidig går 430.000 danskere - ca. 10-12 procent af den arbejdsdygtige alder - hver dag rundt med alvorlige stresssymptomer. Billedet er mudret og undersøgelser viser meget forskellige resultater alt efter hvordan man spørger. Stresssymptomerne kan skyldes flere ting, ikke kun om man er glad for sit arbejde, men også sikkerhed i jobbet, om arbejdet er spændende og om man har indflydelse på sine arbejdsopgaver.

Disse forhold må i høj grad også handle om hvilke arbejdsfunktioner man har, om man sætter en ære i sin faglighed, og om man føler sig sikker på at man ikke bliver fyret. Man kan også sagtens være glad for sit arbejde selvom man synes det er for hårdt. Sådan tænker jeg der er mange der har det, også blandt mine egne venner og familien. Min mor er eksempelvis skolelærer. Hun er glad for sit arbejde. Hun er i hvert fald glad for at være skolelærer. Men hun er samtidig meget udmattet når hun kommer hjem, og hun ønsker også indimellem at gå ned i tid. Min far arbejder som sygeplejeske i hjemmeplejen, og selvom det er hårdt fysisk arbejde og en stresset ar-

bejdspads, er han også glad for at bestille noget. Jeg har både enorm respekt for denne arbejdsmoral, men jeg er også forundret. Det er som om mine forældre ikke ved hvad de skulle lave hvis ikke de havde et arbejde. Tænker de aldrig på at droppe arbejdet?

Arbejdet er måske den mest afgørende meningsgivende institution i vores liv i dag. Det er også derfor at mange er glade for deres arbejde. Arbejdet er simpelthen der hvor vi oplever at vi er mennesker og får en identitet. Man hører ofte hvordan medarbejdere glædes ved at vende tilbage på arbejdet efter en ferie fordi familieliv med børn og skænderier er udmattende.

Men som vi senere i denne bog skal se, er der også sektorer hvor arbejde er indbegrebet af tomhed og meningsløshed. Her er arbejde udelukkende noget man gør for at få penge til at forbruge. Og arbejde opfattes som et sted hvor alt mening med livet forsvinder. Måske er spørgsmålet om hvorvidt man kan lide sit arbejde spændt ud mellem to yderpositioner. På den ene side findes dem der ikke kan lide deres job og derfor kun arbejder for at få penge til at holde fri. Og på den anden side mennesker der er så glade for deres job at de næsten har ophævet skellet mellem arbejde og fritid og ikke tænker på hvor meget de får i løn. De arbejder hele tiden fordi de elsker at arbejde.

Blandt mine egne venner finder jeg meget forskellige følelser omkring arbejdslivet. Spørgsmålet om ens forhold til sit arbejde handler i høj grad om hvilken type arbejde man udfører.

Der findes mange forskellige begreber til at forstå hvordan forskellige arbejdere er placeret i produktionen, og hvilke interesser og muligheder der heraf følger. Marxister kalder denne type af analyser for klassekom-

position. Med andre ord: Hvilke forskellige forhold og interesser lever arbejderne under i dag?

Marx tog udgangspunkt i den moderne industriarbejder i England i anden halvdel af 1800-tallet og havde fabrikken som udgangspunkt for arbejdets organisering. Industriarbejderne var kendetegnet ved at deres arbejde blev stadig mere ensformigt.

Den slags produktion er i stigende grad blev flyttet til andre dele af verden. Industriarbejdet er på ingen måde forsvundet, det er snarere blevet flytte rundt på kloden efter billige lønomkostninger og findes derfor ikke længere så meget i Danmark. Men der findes også en lang række andre forsøg på at identificerer specifikke grupper med en specifik rolle i produktionen.

Det såkaldte prekariat er den del af den arbejdende befolkning som har usikre arbejdsforhold.

Det er typisk de mennesker der er på kanten af arbejdsmarkedet og kæmper for at få lønarbejdstimer nok til at få mad på bordet og tag over hovedet. Det er folk der tager de såkaldte ”bull-shit-jobs”, servicejobs, daglejre, freelance-arbejde osv. Denne klasse findes i stort tal i det globale syd. Men også i Europa har vi de seneste tyve år set usikkerheden blandt ansatte brede sig. Fx studerende der arbejder i servicesektoren uden faste kontrakter, på deltid og med meget skiftende arbejdstider.

Usikkerheden er dog også ved at brede sig ind på det tidligere mere stabile arbejdsmarked. For eksempel gør den meget hårde lønkonkurrence i byggebranchen at håndværkere går en mere usikker fremtid i møde med en daglig frygt for fyresedlen og dårligere ansættelsesvilkår. Prekariatets problem er ofte at de ikke har arbejde nok. Det forsvinder mellem hænderne på dem. Samtidigt er det arbejde de kan få meget dårligt lønnet.

En anden del af arbejdsstyrken er white-collar workers, eller administrationsarbejdere. Blandt mange af disse mennesker er usikkerhed i ansættelsen ikke det afgørende problem. Snarere er der tale om et stigende arbejds-tempo, men også mange gentagelser og kedsommelige arbejdsgange. Det skal vi senere se nærmere på. White-color-workers og traditionelle industriarbejdere arbejder på mange måder under de samme strukturer. Mange gentagelser, faste arbejdstider, lidt eller ingen medbestemmelse og en klar hierarkisk struktur. Disse arbejdere har masser af arbejde, måske endda alt for meget. Deres forestilling om hvad arbejde er og burde være er derfor også ofte anderledes end prekariatets.

En tredje klasse i arbejdsstyrken kunne være det såkaldte kognitariat. Det er populært sagt dem hvis hjerne bliver udbyttet frem for deres krop. Hvor en industriarbejder eller byggearbejder har ondt i ryggen efter arbejde, har kognitariatet ondt i hovedet. Her kan nævnes skolelærere, omsorgsarbejdere, kreative arbejdere, universitetsansatte osv. Kognitariatet er bl.a. kendetegnet ved at skulle bringe sin egen identitet, følelser eller kreativitet med ind i arbejdslivet. Det er tankerne der vrides ud af denne klasse af arbejdere og omdannes til profit. Arbejdet skal være din identitet og du skal være åben for at blande arbejde og privatliv.

Der er flere klasser end dem nævnt her, blandt andet bønder. Dem kender vi dog ikke længere meget til i vores del af verden. Pointen er at de arbejdende, grundet deres forskellige funktioner, begrænsninger, ansættelsesforhold, organisationsformer osv., har mange forskellige grunde til hvorvidt de kan lide deres job eller ej. Men også om de vil arbejde mere eller mindre, eller hader deres job så meget at de helst ville lade helt være. Det er

derfor også svært at hierarkiserer de forskellige grupper af arbejdere. Tendenserne flyder sammen, og mange vil i dag opleve forskellige modstridende strukturer i deres arbejdsliv. Fx postbude der er organiseret i selvstyrende teams, skolelærer der skal ”stemple ud” som på en industriarbejdsplads i 50’erne, byggearbejdere der skal vise mere af dem selv på arbejdspladsen eller piloter der får tildelt madbilletter for at kunne få mad på bordet fordi lønnen er for dårlig. Mennesker i arbejde har mange forskellige grunde til at hade deres arbejde, deres chef, deres arbejdsplads eller simpelthen arbejdslivet. Men en ting har alle arbejdere til fælles. De kan ikke leve et liv uden at sælge deres arbejdskraft. De er lønarbejdere.

Der findes også forskellige arbejdsetikker på forskellige arbejdspladser. Der findes moderne arbejdspladser hvor det er et krav at du elsker dit arbejde. Ser man fx jobannoncer for kommunikationsarbejde, undervisnings, konsulent- og HR-arbejde og en lang række andet vidensarbejde, er det en kvalitet som alle beder om. Du skal engagere dig og du skal kunne elske dit arbejde. Middelmådig interesse for arbejdet er ikke acceptabel. Du skal investere dig selv og din identitet i arbejdet. Det er eksempelvis ofte tilfældet for det såkaldte kognitariat.

Det er typisk anderledes på en byggeplads. Her kan det være helt fint ikke at være personligt investeret i arbejde, bare man gør sit arbejde ordentligt. Men generelt er det uhørt åbenlyst at tale om at man ikke kan lide at gå på arbejde.

Mange drømmer måske om mere fritid med familien, de glæder sig til ferien og holder af at slappe af fra arbejdet. Men det er ikke legitimt at være imod arbejde. Man skal yde før man kan nyde, siger de fleste. Grundlæg-

gende findes en stærk arbejdsmoral i vores samfund. Det er anerkendelsesværdigt at arbejde. Også selvom man ikke kan lide det

FRA SELVREALISERING TIL KRISE

I årene inden den økonomiske krise var den politisk og akademiske tænkning præget af stadig mere vage definitioner af arbejdet.

Arbejdet blev i stigende grad betragtet som grænseløst, faktisk både blandt kritikere og fortalere af det forandrede arbejdsmarked. Fortalerne mente at det var et fremskridt at arbejdet ikke var adskilt fra andre dele af livet, fordi man fx kunne arbejde hjemme. Det gav fleksibilitet og gjorde samtidig at man kunne udvikle sig personligt gennem arbejdet. Næsten alt kunne betragtes som arbejde. Begrebet om immaterielt arbejde hvor arbejde også indbefattede omsorg, kærlighed, kreativitet osv., blev dog stadig mere klaustrofobisk for mange. Der var ingen tegn på at folk fik et friere liv igennem arbejdet. Den større fleksibilitet i det grænseløse arbejde blev til et tvangsforhold bygget på dårlig samvittighed, stress og selvunderkastelse. Hvis næsten alt betragtes som arbejde, fordi kapitalismens sociale relationer er overalt, bliver arbejde som distinkt begreb enten overflødigt eller ubrugeligt, og de samfundsdiagnostiske perspektiver ganske forstemmende. Der spredte sig en undertrykkelses og udbytningsparanoia helt ind i det intime liv: Var venskaber arbejde? Eller hvad med følelsesliv, eller sex?

Da jeg gik på universitetet læste jeg om vidensarbejde og det fleksible arbejdsmarked. Vi fik at vide at vi næsten selv kunne vælge hvilke jobs vi ville have når vi var færdige med uddannelse, og at økonomien var blevet krisefri. Teknologi og de kreative fag ville sørge for at økonomien

ville fortsætte med høj vækst. Fremtiden lå for vores fødder hvis vi ville realisere vores liv på arbejdsmarkedet og gøre karriere. Marxismens kriseanalyser var næsten fortrængt til fordel for positive postmoderne analyser af det kriseløse arbejdsmarked, og interessekonflikter mellem arbejdsgiver og arbejdstager betragtedes som ophævet eller i det mindste under afvikling. De politiske grupperinger jeg var en del af i 00'erne tænkte heller ikke på økonomiske kriser som en mulighed. Kritikken af arbejdsmarkedet tog sit udgangspunkt i avancerede analyser af hvordan selvledelse og identitetsdannelse foregik på arbejdsmarkedet. Stress var et resultat af for stor bejstring for arbejde og den identitet der fulde med. Der var mangel på rammer og ledelse handlede om at opløse skellene mellem arbejde og fritid. Selvrealisering var det helt store modeord i de år. Men så kom krisen.

Den økonomiske krise fra 2008-2009 og frem satte, med lidt forsinkelse, en dæmper på det grænseløse arbejde. Grænserne viste sig meget pludseligt som kriser overalt på arbejdsmarkedet. Folk blev fyret i hobetal, og grænserne mellem hvad der var arbejde, arbejdsløshed og fritid blev igen tegnet skarpere op. Derfor var jeg, og sikkert også andre, nødsaget til at gentænke de kritiske positioner og arbejdsbegrebet. Før krisen var arbejde forbundet med kreativitet, fleksibilitet, karriere og selvrealisering. I dag er mere og mere arbejde forbundet med usikkerhed, tvang og ængstelighed. Stemningen omkring arbejdet er skiftet.

Nogen mener der er for meget arbejde, andre siger der mangler arbejde, og andre igen mener det ikke kan betale sig at arbejde. Meget tyder på at krisen er så alvorlig at arbejdet er ved at afvikle sig selv, og fremtiden for arbejdet er usikker.

Få år efter krisen kom jeg selv ind på arbejdsmarkedet efter at have afsluttet en uddannelse. Jeg fik ved et tilfælde et arbejde gennem noget familie. På det tidspunkt følte jeg næsten at jeg sprang over i køen. Der var høj arbejdsløshed blandt akademikere, og arbejdsmarkedet var alles kamp mod alle. Jeg har senere lært at man næsten kun kan få arbejde hvis man kender nogen der kender nogen. Nepotisme og kammerateri er helt normalt på arbejdsmarkedet. Det kaldes ”at netværke”.

Folk blev arbejdsløse og begyndte at frygte for fremtiden og deres egne jobmuligheder. Før var der en fornemmelse af at man kunne vælge og vrage mellem jobs. Nu var man heldig hvis man kunne få en ulønnet praktikstilling. Fleksibilitet gik fra at være et gode, der både gavnede arbejdsgiver og arbejdstager, til at betyde dårlige lønninger og arbejdsforhold, men også regulær langtidsledighed. Meget af det jeg havde lært på universitetet viste sig at være midlertidigt og efter krisen helt ubrugeligt. Både hvad angik personlige karrieremuligheder og de teorier om arbejdsmarkedet og arbejdsmarkedspolitik som jeg havde beskæftiget mig med.

På den baggrund ændrede min kritik af arbejdet sig fra at være et spørgsmål om hvordan arbejdet kunne revolutioneres indefra til at blive et spørgsmål om at nægte arbejde. Når jeg tidligere forestillede mig at arbejdet kunne revolutioneres indefra, havde det at gøre med en ide om at man kunne blive fri gennem arbejde. Under de rigtige betingelser kunne mennesket realisere sig gennem arbejde. Friheden og det nye samfund lå gemt inde i arbejdet.

Det politiske perspektiv handlede om at cheferne og lederne var ved at blive overflødiggjort af udviklingen. Vi arbejdere kunne styre os selv og derfor arbejde os hele

vejen til det nye samfund hvor lederne ville forgå. Det nye samfund i sin vorden, det var slet og ret ideen. Men sådan gik det ikke. For det var præcis virksomhedens ledere der begyndte at fyre folk, da krisen satte ind. Så var det pludselig slut med selvrealisering og kammeratlig ledelse. Grænserne mellem hvem der bestemte på arbejdspladsen blev trukket op igen. I dag kan jeg kun sige at det var idiotisk at sætte sin lid til arbejdet som det nye samfunds udgangspunkt.

Vi lever i et arbejdssamfund der betinger vores liv, om vi vil det eller ej. Det mener jeg må være en af de ting vi kan lære af krisen. Vi kan ikke arbejde os til et nyt samfund. Derfor er mit politiske perspektiv omkring arbejde skiftet, ret markant, til et perspektiv hvor vi må arbejdet til livs. Det må være udgangspunktet.

II. Arbejdet er i krise

.. arbejdets afskaffelse er en proces, der allerede er i gang, og som synes at være bestemt til at skulle accelerere videre.

(André Gorz)

Arbejde er en aktivitet hvor jeg sælger min tid og producerer en værdifuld vare til køberen af min arbejdskraft. Det giver for en umiddelbar betragtning mening. Men hvad vil det sige at noget er værdifuldt? Og hvad med husarbejde? Det er da om noget værdifuldt. Så snart vi begynder at undersøge hvad arbejde bestemmes af, opdager vi et hav af problemer. Arbejde er bestemt af den særlige samfundsmæssige økonomiske struktur og problemerne heri. Når der opstår økonomiske kriser er det også en krise for arbejdet.

EN KAMP MELLEM KAPITAL OG LIV

Der findes trods alt en vis struktur i den måde vi opfatter arbejde på. Trods et ganske forvirrende arbejdsmarked med mange klodsede og paradoksale forhold, virker det rimeligt stadig at tage udgangspunkt i marxismen. Den centrale modsætning på arbejdsmarkedet er mellem kapital og arbejde.

Arbejde er kilde til samfundets rigdomme, men disse rigdomme tilfalder ikke kun dem der arbejder. Den værdi som virksomheder tjener på at købe menneskers arbejdskraft kalder Karl Marx, af omveje, for merværdi. Når et menneske sælger sin arbejdskraft på markedet, køber arbejdsgiveren den fordi arbejdskraften kan producere mere værdi end arbejdskraften er købt for. Den overskydende

værdi er merværdien der kan sættes i bevægelse ved at investere denne. Denne værdi i bevægelse kan man kalde for kapital. Selvom nogen tror at penge der investeres kan tilføre det økonomiske system værdi, giver talemåden: ”pengene arbejder for mig” ingen mening. Penge kan ikke arbejde, det kan kun mennesker. Merværdi fremkommer udelukkende gennem arbejde. Men kapitalen har samtidig interesse i at overflødiggøre arbejdet, gennem effektiviseringer og automatisering, for at slippe for lønomkostninger. Maskiner kræver ikke frokostpauser eller pension og kan ikke strejke. For at tvinge mere værdi ud af de arbejdende kroppe i takt med et stigende konkurrencepres og effektiviseringer, forsøger kapitalen at organisere produktionen sådan at mennesker arbejder så meget som muligt, men til færrest mulige omkostninger. Samtidig opkvalificeres arbejdskraften intenst (især i vores del af verden), sådan at en enkelt times arbejde i dag er meget mere produktiv end tidligere. Arbejde er den aktivitet der skaber værdi, men samtidig forsøges afviklet.

Kapitalen er derfor et net af sociale relationer der bestemmer arbejdets organisationsformer og samtidig forsøger at effektivisere og spare på arbejdstiden, så akkumuleringen af kapital kan fortsætte. Men menneskekroppen, både dens kød og dens åndsliv, har begrænsninger. Der er grænser for hvor meget arbejdskraft kapitalen kan presse ud af en arbejdende menneskekrop. Det kender både en murer, en arkitekt og en pædagog til. For menneskekroppen skal kunne reproducere sig selv gennem søvn, mad osv., ellers går den i stykker.

Eftersom arbejdere kun kan reproducere deres eget liv ved at sælge sin arbejdskraft, og kapitalen kun bliver til gennem arbejdet, er disse to modstridende interesser samtidig uløseligt forbundet i det samfund vi lever i. Ar-

bejdere er simpelthen dem der sælger deres arbejdskraft på et varemærked. Lønarbejde og kapital er på én gang hinandens modsætninger, men samtidig ikke noget uden hinanden. Arbejde er i vores verden det samme som udbytning. Arbejdet er ikke noget i sig selv, men bliver kun til som lønarbejde. Arbejde opretholder den kapitalistiske socialisering. Mennesker bliver til en bestemt slags mennesker når de arbejder. De bliver til arbejdere. Det er det jeg mener med socialisering. Menneskelivet er først og fremmest et arbejdsliv. Vi arbejder for markedet – en ydre abstrakt nødvendighed – og ikke for os selv eller en umiddelbar nærhed. Vi arbejder med andre ord for økonomisk vækst, en vækst der omvendt er nødvendig for at skabe mere arbejde.

At vi ofte taler om ”arbejdsgiveren” er derfor ret misvisende. På arbejdsmarkedet er der ikke nogen der ”giver” noget væk. Det er et marked hvor agenter køber varer af hinanden. Et bedre ord for ”arbejdsgiver” kunne være arbejdskraftskøber. Der foregår en udveksling, hvor lønnen er betalingen, og der er derfor ikke tale om uretfærdighed i almindelig forstand. Arbejderen sælger sin arbejdskraft, og arbejdsgiveren køber den. Derfor er vi også ofte ganske loyale overfor virksomheden der har ansat os.

Vi er afhængige af at nogen vil købe vores arbejdskraft. Nogle gange er vi mere loyale overfor virksomheden end over for vores kollegaer. Modsatningen er tilsyneladende forsvundet. Arbejdere bliver derfor ofte både anerkendt af og tvunget ind i de sociale relationer som kapitalen har organiseret. Det er hele udgangspunktet for hvordan vi forstår os selv når vi arbejder. Ikke mindst fordi arbejdere er blevet til ”med”-arbejdere der identificerer sig med arbejdspladsen og dens økonomiske resultater. Men den grundlæggende arbejde-kapital-relation

er stadig relevant hvis vi vil forstå hvordan værdierne fra arbejdet cirkulerer, og hvordan arbejdere i stigende grad bliver overflødiggjort som menneskeligt affald.

Arbejdet er den primære aktivitet der opretholder kapitalismen som en særlig måde at have økonomi på. Hvis arbejdet afvikles, afvikles økonomien. Derfor bør en kapitalismekritik være en kritik af arbejdet, og det politiske perspektiv er arbejdets afskaffelse. Arbejdets ophør indfris ikke med omfordelingspolitik. En bedre omfordeling af samfundets ressourcer fører ikke til en ophævelse af markedet for arbejdskraft, og derfor vil modsætningen mellem arbejde på den ene side og kapital på den anden side fortsat findes. Kritik af arbejdet er en kritik af kapitalismen, og omvendt.

Hvis arbejdet overflødiggøres, enten ved at folk nægter at gå på arbejde, eller ved at kapitalismen løbende overflødiggør de arbejdende, bryder økonomien sammen. Et sammenbrud som på mange måder allerede finder sted og som vi kunne kalde en langsom økonomisk nødlanding. *Vi kan med andre ord ikke arbejde os ud af krisen, som mange ellers har foreslået. Arbejdet er krisen!*

ARBEJDETS OVERFLØDIGGØRELSE

Produktiviteten stiger med den teknologiske udvikling. Hvad der for hundrede år siden skulle hundredevis af mennesker til for at producere, kan i dag gøres med en håndfuld arbejdere der gennem uddannelse og teknologi udfører det samme arbejde. Tænk bare på hvor få mennesker der kan producere mad til hundrede tusindvis af mennesker. Spørgsmålet er hvor disse arbejdspladser er forsvundet hen? I første omgang kunne det være at de overflødiggjorte arbejdere er blevet omskoleet til andet

arbejde. Det er ofte den løsning der foreslås af politikere og andre interessenter omkring arbejdsmarkedet. Men måske er det slet ikke muligt at omskole de millioner af mennesker, der bliver arbejdsløse på grund af udviklingen. Den kapitalistiske økonomi er derfor en form for social overflødiggørelsesproces.

Problemet for kapitalismens evne til selvopretholdelse er at den teknologiske udvikling ikke skaber de arbejdspladser som selv samme teknologi overflødiggør. Teknologisk konkurrence er en proces der overflødiggør arbejdet, den skaber ikke arbejdspladser.

Før den økonomiske krise mente mange at økonomiens næste "væksteventyr" var den grønne omstilling. Men en grøn kapitalisme starter ikke på bunden af den kapitalistiske innovation, men skal netop bygge videre på tidligere tiders landvindinger, fx samlebandet, telefonen, transport, internet osv. Derfor kommer der aldrig nogen grøn kapitalisme som reelt kan opsuge de millioner og atter millioner af arbejdsløse som er blevet overflødiggjort grundet tidligere effektiviseringer. Processen med at finde nye markeder går langsommere end effektiviseringsprocessen.

Den kapitalistiske innovationsproces kan ikke nøjes med, at "opfinde nye arbejdspladser". Udviklingen bliver nødt til at foregå i et stadig mere opskruet tempo på grund af konkurrenceforhold. Vi skal arbejde hurtigere og hurtigere for at opretholde den samme mængde arbejde – hvor idiotisk det end lyder. Innovationen flytter ganske vist rundt på arbejdspladserne, og folk, der før havde fast arbejde, kan pludselig blive arbejdsløse fordi lønomkostningerne er mere favorable andre steder i verden. Men der skabes ikke flere arbejdspladser af den grund. Det ser ud til at flere og

flere mennesker på lang sigt vil blive arbejdsløse. Selvom tempoet er højt, er der ikke mere vækst.

Problemet er at investeret kapital ikke blot giver afkast ved udbygningen af menneskers arbejdskraft. Den skal også realiseres gennem salg af varer til forbrugere. Med andre ord skal der være købere til at aftage produkterne, før værdien i varen kan omsættes til ny kapital. Hvis der ikke er nogen købere til de producerede varer, standser kredsløbet. Vareophobning eller manglende investeringsmuligheder er derfor et problem for kapitalen. Med manglende forbrugere falder investeringerne, og arbejdsløsheden breder sig. Overflødigførelsen af arbejdere ved teknologisk udvikling er derfor et problem for kapitalen fordi processen mindsker sit eget "kundegrundlag". Mennesker uden købekraft er ubrugelige mennesker. Op mod den økonomiske krise blev forbrugt derfor finansieret gennem gæld som der i midlertidigt ikke var dækning for. Derfor startede krisen som en finanskrise, men ændrede sig til en arbejdsløsheds- og forbrugskrise. Middelklassen flere steder i Vesten er blevet mindre, og det har ført til faldende forbrug. Ophobningen af rigdomme sker blandt en stadig mindre gruppe af superrige der ikke er i stand til at holde forbruget oppe på vegne af hele økonomien. Ekstrem luksus kan i dag ses samtidig med udbredt fattigdom i store byer hvor rige og fattige lever nærmest dør om dør.

I dette perspektiv kan vi anskue arbejdssamfundet som selvødelæggende. Ikke fordi det skaber social forarmelse, ikke fordi vi er i færd med at opbruger naturens ressourcer, eller fordi det fører til social uro og opstande, hvad der naturligvis også er tilfældet alt sammen, men fordi kapitalen ikke reproducerer de forhold som dens opretholdelse kræver. Kapitalismen er afhængig af men-

neskelig arbejdskraft som den samtidig er i gang med at overflødiggøre og udpine. Denne overflødigførelsesproces kan forstås som en proces der udskiller menneskeligt affald. En overskudsbefolkning der ikke er brug for noget sted i produktionen og som derfor må hutle sig igennem tilværelsen helt eller delvist udenfor den økonomiske sfære. Flere har kaldt denne proces for prekarisering.

Der er flere interessante perspektiver i denne udlægning. For det første kræver det ikke nødvendigvis politiske bevægelser og oprør for et økonomisk sammenbrud. Økonomisk sammenbrud og positiv social forandring er derfor på ingen måde det samme. Det første kan sagtens ske uden det andet. For det andet er økonomiens modsætninger mellem arbejde og kapitalen som organisationsform grundlæggende. Kapitalen kan ikke restituere sig selv med mindre den ødelægger sit eget innovative grundlag. Og netop ødelæggelse er hvad der måske er på spil for tiden.

Ødelæggelse kan foregå på mange niveauer. Nogen har foreslået at de to krige på det europæiske kontinent i første halvdel af det 20. århundrede netop spillede en rolle for den efterfølgende vækst på kontinentet. Den lange periode med vækst i Europa fra 1945 til 1973 blev til efter de enorme ødelæggelser under 2. Verdenskrig og var på mange måder en økonomisk-historisk undtagelse. Der skal destruktion til før det økonomiske system genoprettes.

Man kunne få den tanke at der er en forbindelse mellem de aktuelle konflikter i Mellemøsten og Vestens økonomiske krisetendenser. Det er måske for spekulativt at det skulle været arbejdets krise i Vesten der direkte forårsager krige i Mellemøsten. Men krige har historisk været en måde at aktivere unge mænd på der ikke har

arbejde. Man kunne sagtens forestille sig at arbejdsløse unge mænd er villige til at rejse langt og sælge deres arbejdskraft som soldater hvis deres fremtidsudsigter er dårlige på det civile arbejdsmarked. Hvilket i øvrigt er et eksempel på "arbejde" som destruktion. Men før eller siden skal denne del af verden genopbygges, hvilket formentligt vil kunne måles på væksten.

Et andet eksempel på økonomiske destruktionsprocesser der er afledt mere direkte af arbejdets systemiske krise, er udpiningen af arbejdskraften og velfærdsstaten.

UDPININGEN AF ARBEJDSKRAFTEN OG DESTRUKTIONEN AF VELFÆRDSSTATEN

Siden sammenbruddet af det keynesianske kompromis i 1970'erne mellem arbejdernes høje løn på den ene side og øget produktivitet på den anden, har arbejdsmarkedene været i krise i hele Vesten.

Den langvarige vækst, stigende lønninger og lav arbejdsløshed muliggjorde tilblivelsen af en vestlig middelklasse der fik muligheden for et stort privat forbrug. Høje lønninger og højt afkast kunne i denne periode forgå sideløbende. Den faldende vækst fra 1970'erne og frem er derimod blevet forsøgt genoprettet gennem en accelerering af udlånsaktiviteter over alt. Siden 1970'erne har regeringer i hele Europa haft svært ved at betale for den store velfærdsstat som var en vigtig del af kompromisset mellem arbejde og kapitalen, og som sikrede at arbejdere havde en stadigt stigende produktivitet og forholdsvis ubesværet kunne opretholde et ordentligt liv og dermed reproducere arbejdskraften.

Væksten har siden den økonomiske krise i 2008 været lav, og alle økonomiske prognoser udskyder vækstens genkomst igen og igen. Lavvækstregimet synes perma-

nent. Politikken synes at være følgende: Vi skal arbejde mere, så der kan blive råd til mere arbejde. Regeringer er begyndt at udpine velfærdsstaterne og lønninger, og stadig flere grupper i samfundet har reallønstilbagegang, eller bliver udsat for forskellige former for overflodiggørelse og prekarisering. Arbejdslivet er blevet stadigt mere usikkert fordi arbejdspladserne er blevet midlertidige og ansættelsesvilkårene forringet (dårlige akkorder, pressede lønninger, mere intense arbejdsprocesser, projektansættelse, vikarjobs, løsarbejde, freelance osv.). Vi skal tidligere ind på arbejdsmarkedet og forlade det senere. Der er simpelthen ikke penge nok til at betale for lønninger, hvis der samtidig skal kunne tages merværdi hjem til akkumulationen og reinvesteringer. Fyringer og outsourcing er de midler som regeringer og virksomhedsejere gør brug af, og det har da også i en periode i 1990'erne og starten af 2000'erne virket midlertidigt fordi man kunne finansiere det manglende vestlige forbrug med gældssætning.

Nogle arbejdere i Vesten er ikke længere deres produktivitet værd i løn, hvad flere og flere politikere da også åbent erkender. Lønningerne skal sænkes for at arbejdskraften fortsat kan købes. Overførselsindkomsterne, der holder hånden under netop lønudviklingen, må derfor nedjusteres. Der foregår et ræs mod bunden hvor flere og flere europæere kæmper om færre og færre arbejdspladser. En kamp der de senere år har fået yderligere en aktør, nemlig de mange millioner mennesker der flygter fra udpinte levevilkår og krige andre steder i verden. Kampen for at være en del af arbejdsmarkedet bliver stadig mere barbarisk, og forskellige proletariserede befolkningsgrupper bliver i stigende grad politiske fjender i kampen for et lønarbejde. Man kunne betragte

dette miljø af konkurrence mellem proletariserede som et gunstigt miljø for arbejdsgivere. Men væksten er fortsat lav, og tilbagerulningen af velfærdsstatens overførsler holder forbruget nede. Dette fører til en nedadgående spiral, hvor besparelser på overførselsindkomster fører til intensiveret lønkonkurrence der igen fører til manglende forbrug og dermed dårligere vækstrater.

Arbejdspladserne forsvinder, og de forsvinder for aldrig at komme igen. Samtidig bliver det mere og mere vanskeligt at opretholde et socialt sikkerhedsnet fordi det er for omkostningsfuldt. Arbejdskraften pines mere og mere for at kunne opretholde væksten, der dog stadig udebliver. Selv højtuddannede skal arbejde mere og mere for at opretholde den samme levestandard, mens bunden af arbejdsmarkedet er faldet ud fra Central-europa og syd på.

Man kan betragte krisen på arbejdsmarkedet som et forsøg på at destruere og ødelægge de politiske barrierer der forgæves forsøger at holde den globale konkurrence fra døren. Politikerne tilbageruller langsomt men sikkert Vestens privilegier, og et lavlønsarbejdsmarked, hvor nye prekære arbejdsfunktioner som gadesælgere, skopudser og bilvask i midterrabatten på Helsingørsmotorvejens bilkøer, opstår til de dårligst stillede uden kvalifikationer. Destruktionen er i gang over hele kloden, ikke kun i Vesten. Millioner af mennesker bliver proletariseret og lever reelt udenfor eller på kanten af samfundøkonomiens produktionssfære.

Teknologioptimister har foreslået at denne overflødigørelsesproces er kommunismen eller fritidssamfundet i sin vorden. Den kapitalistiske økonomi føder så at sige selv det nye samfund og opløser arbejds-kategorien. Diskussionen er ikke ny. Allerede i 1980'erne foreslog te-

oretikere dette. Fx mente André Gorz, at kapitalen sloges med sig selv i en "døds-kamp". Automatiseringen ville i stor grad overflødiggøre arbejdet. Det er dog endnu ikke sket, for robotter skaber ikke fritid, men arbejdsløshed. Det afgørende ved denne udvikling er hvem der får glæde af overflødigørelsesprocessen. I dag er det alene dem der ejer robotterne der kan skalte og valte med vores fælles tid. En tid der kunne blive fri tid, men som i dag blot er arbejdsløshed og fattigdom.

OPDAGELSEN AF ARBEJDET

Skal vi komme nærmere en grundlæggende kritik af arbejdet og forstå dets fundamentale problemer, kan vi ikke nøjes med at kritisere arbejdssamfundet for en uretfærdig fordeling af værdierne og arbejdstiden. Kritikken af de rige, der ejer virksomhederne og derfor tilegner sig merværdi, er ikke nødvendigvis en kritik af arbejdskraften som vare og ideologi. Dette vidner blandt andet Sovjetkommunismens organisering af arbejdet om.

En anden samfundsmæssig fordeling af ressourcerne ændrer ikke på tilbedelsen af arbejdet som altings målestok. Den stalinistiske arbejdspropaganda i 30'erne ligner til forveksling også skiftende beskæftigelsesministres politik i dag. Det er i hvert fald det samme moralske påbud om arbejdsglæde og produktivitet der synges om. Arbejde der fører til vækst der fører til mere arbejde. Der, hvor kritikken må rettes hen er imod selve lønarbejdet som den globale konkurrence forudsætter, hvad end der er tale om konkurrence mellem stater (som under den kolde krig), mellem virksomheder eller mellem lønmodtagere.

Det ville være idiotisk at foreslå at folk blot fra den ene dag til den anden kan holde op med at arbejde og alene med denne bevægelse slippe for den kapitalistiske

socialisering. For arbejdet er den eneste vej hvorved vi kan få adgang til samfundets goder. Arbejdet er derfor indirekte et tvangsforhold for de fleste og er samtidig blevet et mål i sig selv. På den måde er priser, værdi og arbejde bestemmende kategorier for mennesker der lever i denne specifikke historiske epoke. Dette gælder for så vidt både arbejdende og arbejdsløse. Mennesker der har arbejde lever efter arbejdets rytme, klokkeslæt og værdisætning, fx lønninger og priser. Men selv mennesker der aktuelt er uden arbejde spiller en vigtig rolle for arbejds-samfundet. Arbejdsløshed holder lønningerne nede og skaber konkurrence om arbejdspladserne på markedet. Arbejdsløse er netop også en del af arbejdsmarkedet. Det er hele ideen med at politikerne jævnlige øger arbejdsudbuddet. Arbejdsløse er også politisk, socialt og økonomisk spundet ind i arbejdstidens rytme og lønninger fordi alt omkringlæggende liv er socialiseret med arbejde som omdrejningspunktet for vores fælles liv.

Når man feticherer arbejdet, er det fordi det giver mening i de daglige gøremål. Arbejdets nødvendighed har formet de materielle forhold og er blevet til en livsbetingelse for mennesker i et kapitalistisk samfund. Arbejde er den aktivitet hvor vi bidrager med abstrakt arbejde, deltager i varebyttet og sælger vores arbejdskraft. Vores konkrete håndværk, formidling af viden, omsorgsarbejde eller hvad vores arbejdsopgaver nu består i, bliver sekundære i forhold til en abstrakt tid vi har brugt på ”at gå på arbejde”. De konkrete opgaver, der kræver faglighed eller kreativitet, er nødvendige, men kun som aktiviteter, der skal frembringe værdi i form af samfundsmæssig nødvendig arbejdstid, til og for markedet. Arbejde skal kunne føre til salg af varer, uanset arbejdets konkrete indhold.

Arbejde findes i dag først og fremmest som lønarbejde. Det er selve lønarbejdet som social kategori og arbejds-samfundets måde at værdisætte aktiviteter på der derfor skal kritiseres og ophæves, før vi kan komme fri af arbejds-samfundets dominans. For os der lever i arbejds-samfundet, er det svært at formidle hvilken værdi en aktivitet har hvis ikke det er arbejde. Arbejde er derfor blevet naturliggjort. Det er noget de færreste stiller spørgsmålstegn ved. Man kan ofte høre den falske påstand om at man til alle tider i alle samfund har ”gået på arbejde”.

Udover før-moderne handel i større byer var det først, da skatteopkrævning til militær, stater og bureaukrati opstod at penge for alvor blev noget man arbejdede for at anskaffe sig. Privatisering af jord, natur og territorier betød at det ikke længere var muligt at leve et liv uden penge. Opfindelsen af lønarbejdet har derfor en ganske brutal og voldelig historie hvor håndhævelsen af privat ejendomsret smadrede de sociale relationer og indstiftede et regime af lønarbejde. Da folk ikke længere havde adgang til den fælles jord på landet, startede den desperate kamp for penge, og dermed opstod lønarbejdet som separat sfære. Folk blev nød til at vandre for at sælge deres arbejdskraft, så de kunne tjene penge til overlevelsen. Prekarisering og proletarisering var udgangspunktet for lønarbejdets udbredelse og dominans. En proces der stadig er i gang fx i Kina, hvor mennesker fortsat presses ind på arbejdsmarkedet fordi deres liv (næsten) uden pengeøkonomi og arbejde bliver forhindret af privatiseringer og proletarisering.

Arbejde er dog et historisk forbigående fænomen i den forstand som vi forstår det i dag. Opdelingen mellem det private og det offentlige, produktion og repro-

duktion har medvirket til at styrke arbejde som særskilt aktivitet. Arbejdet er altså bl.a. konstitueret i en modsætning til hjemmet. Denne opdeling mellem arbejde og reproduktion fandtes ikke i før-moderne epoker. Her var alle aktiviteter i en vis forstand opretholdelse af livet, og derfor fandtes arbejde ikke som selvstændig aktivitet og begreb der var henvist til et specifikt rum, tid eller situation. Reproduktionen af livet løb ikke gennem markedet, og opdelingen mellem arbejde og privatliv fandtes ikke. Derfor havde tid, værdi og produktion helt andre sociale former. I før-moderne epoker var langt de fleste aktiviteter knyttet til reproduktion, og arbejdede man for andre, var det ofte ved at indgå i hele det reproduktive fællesskab, eksempelvis landsbyen eller storfamilien. Aktiviteter der opretholdt det fælles liv kunne ikke så strengt separeres fra andre aktiviteter.

Begreberne arbejdstid og lønarbejde gav derfor dårligt mening fordi man ikke opdelt livet på den måde. Man gjorde hvad der skulle gøres, men ikke efter fast betaling eller særlige kvantificerbare tidsstrukturer.

Et andet eksempel på hvordan arbejdet som politisk økonomisk institution har taget andre former til andre tider, er det antikke Grækenland. Her betragtede man arbejde som umenneskeligt fordi det var knyttet til nødvendighed og derfor på en måde en del af dyreriget. Derfor var slaver en forudsætning for at være menneske, og slaver var at betragte som husdyr og henvist til arbejde. Mennesker var dem der ikke arbejdede. Jeg nævner det for at gøre opmærksom på at arbejde har ændret fundamental karakter igennem historien. I antikken gav forestillingen om at "alle mennesker bør have et arbejde" ikke mening. I dag er det omvendt. *I dag er vi alle husdyr underlagt arbejde.*

ARBEJDETS GRÆNSER

Alt er ikke arbejde. Arbejde som begreb giver kun mening, fordi det står i modsætning til andre aktiviteter der har andre konnotationer. Arbejdets grænser kan fx være fritid, familieliv, reproduktion, adspredelse, ferie, søvn osv. At disse sfærer eller praksisser skulle være særlige autonome eller frie aktiviteter, er dog ikke tilfældet efter min opfattelse. Faktisk kan det reproduktive arbejde i det private eller intime liv være mindst ligeså hårdt og stressfuldt som almindeligt lønarbejdet. For husarbejdet er stadig bestemt af lønarbejde.

Vores huslige aktiviteter bliver ikke anset som værdiskabende og er henvist til private forhold. Derfor har disse aktiviteter ikke værdien eller prisen karakteristika. Men de er dog alligevel i høj grad afledt eller forbundet med arbejdets sfære. Denne uklare grænsedragning mellem arbejde og andre aktiviteter opretholder det kapitalistiske lønarbejde. Den kapitalistiske socialisering opretholdes af spaltningen mellem arbejde og reproduktion. Kapitalismen som økonomiske system skal have et udenfor sig selv som den kan "stjæle" fra uden at betale med lønomkostninger. Men også selve arbejdet som kategori, skal have sit 'andet'. Det ikke værdsatte arbejde (uden værdi) spiller en afgørende rolle for hvordan arbejdskraften kan opretholdes og sælges på varemarkedet.

Vores arbejdskraft som raske og rørige mennesker produceres i hjemmet, men uden betaling. Dette gratis arbejde med at opretholde os selv som duelige arbejdere, fx i form af madlavning, børnepasning, rengøring og alle de andre ulønnede aktiviteter, nyder kapitalen godt af uden at give noget til gengæld. Dette arbejde har i første omgang ingen værdi og bliver gemt væk som private anliggender fordi huslige gøremål og social reproduktion

formelt set ikke betragtes som arbejde. Samtidigt er der ingen tvivl om at disse aktiviteter er uhyre afgørende for kapitalismen som social og økonomisk system. På den måde er det private livs opretholdelse både arbejde og ikke arbejde på samme tid. Det er værdiskabende og værdiløst alt efter hvordan vi anskuer disse aktiviteter.

Det særligt interessante ved en sådan arbejdskritik er at den forsøger at binde det feministiske perspektiv fundamentalt ind i kritikken af arbejdet. Det patriarkalske arbejdssamfund fraspalter en række af de menneskelige aktiviteter, affekter og praksisser fra arbejdsaktiviteterne. Arbejdet er derfor først og fremmest det sted hvor der skal spares tid, og hvor værdi produceres. Det er her der skal handles og ydes efter kvantificerbare målestokke, først og fremmest priser naturligvis.

Denne kapitalistiske fraspaltning er også det der vanskeliggør pris- og værdisætning på en lang række arbejdsfelter hvor arbejdets kvantificerbarhed er vanskelig. Værdifraspaltningen sker med de aktiviteter som ikke kan indeholdes i arbejdet. Først og fremmest husarbejde eller reproduktion der på paradoksalt vis er hele forudsætningen for opretholdelse af arbejdskraften, men som ikke bliver honoreret som værdifulde aktiviteter og dermed ikke som arbejde. Det åbenlyse kønsperspektiv er selvfølgelig at 'det mandligt' konnoterede er knyttet til arbejdsaktiviteter der ses som værdiskabende, mens de ikke-værdisatte praksisser tilskrives 'det kvindelige'. Herved indskrives arbejdskritikken direkte i en kritik af patriarkatet: "Kvinden som husmoder og manden som familieforsørger, fandtes slet ikke i den før-moderne epoke" som marxisten Roswitha Scholz skriver. Dermed er arbejde som semi-selvstændig praksis blandt andet et resultat af opdelingen mellem offentlig og pri-

vat, og hverken begrebet husarbejde eller arbejde har givet mening, i den forstand vi i dag forstår begreberne, i de før-moderne epoker.

Adskillelsen mellem varemarkedet hvor vi sælger vores arbejdskraft og bytter den gennem penge til fornødenheder, og så hjemmet hvor vi reproducerer os selv, vores børn, psyke, hvor vi laver mad og hviler osv., er selve udgangspunktet for arbejdets opståen. Arbejdet er defineret delvist gennem sin modsætning. Det arbejdende - og i symbolsk forstand - mandlige subjekt fraspalter sine følelser og psykiske energier, intimitet osv. for at kunne sælge sin abstrakte arbejdskraft på varemarkedet, mens kvinden bliver container for det resterende af menneskelivet. Kvantificerbare aktiviteter, der kan værdisættes, kan sælges som vare, mens andre aktiviteter ikke kan få adgang til markedet fordi de ikke har en pris. På den måde findes der ikke en grundlæggende arbejdskritik uden denne samtidig er en kritik af patriarkatet. Den binære og hierarkiske opdeling af mand og kvinde er medskabere af kategorien arbejde. Ikke blot i sproglig-diskursiv forstand, men netop gennem materielle forhold der er historisk skabt. Arbejde er i den forstand en patriarkalsk institution.

Selvom patriarkatet i denne moderne forstand er i krise, blandt andet fordi familien som institution er blevet til en skilsmissefamilie og kvinder i dag deltager i arbejdslivet, kan vi stadig godt forstå hvad arbejde i grunden er konstitueret af gennem denne grænsedragning. Arbejdet har da også ændret karakter i nogen grad, men grundproblemet er det samme. Ganske vist er kvinder kommet på arbejdsmarkedet. Men de får fortsat markant mindre i løn og har fortsat vanskeligere ved at gøre karriere på grund af kvinders dobbeltarbejde. Kvinder

gør fortsat langt det meste af det reproduktive arbejde i hjemmet og det private liv. Selv det reproduktive arbejde i hjemmet er kønsopdelt. Kvinder laver typisk det usynlige hverdags-husarbejde som rengøring, oprydning og madlavning, mens mænd laver det spektakulære reproduktive arbejde som at rense tagrender, vaske bil, reparere huset og andre af de mere ”værdifulde” og synlige opgaver. Madlavning er fx interessant for mænd hvis der er gæster i hjemmet og det kan give prestige. Til hverdag er det fortsat kvinder der overvejende står for det. Muligheden for singleliv eller skilsmisse er derfor blevet en strategisk mulighed for at kvinder kan nægte noget af det reproduktive arbejde.

Kvinderne er også voldsomt overrepræsenteret i omsorgssektoren, hvilket tyder på at det moderne patriarkat ikke er afviklet. Omsorgsarbejde udspringer af private aktiviteter som med eksempelvis velfærdsstatens opståen er blevet til lønarbejde, men bliver ikke betragtet som ligeså værdifuldt. Omsorg er ikke forbundet med udvikling og progression, men med reproduktion og stilstand, og lønnen er hermed dårligere. Lønnen er delvist udtryk for hvor værdsat arbejdet er. Men faktisk er omsorg eksempelvis meget vanskeligt at give en pris eller værdi.

Modsætningen mellem arbejde og omsorg er ganske åbenlys. Omsorg tager tid, mens arbejde er stedet hvor tid skal spares eller effektiviseres bort.

Arbejdsregimet forsøger at kvantificere og prissætte omsorg, børneopdragelse og ældrepleje, men problemerne for kapitalen med at få værdisat disse aktiviteter er omfattende, og forsøgene på at værdisætte eksempelvis omsorgssektoren fremstår ofte direkte illegitime. Eksempelvis ved at kvantificerer et hjemmeplejebesøg til 12 minutter eller ved at give en ”samtale med den ældre”

en pris. For man kan ikke kvantificere eller effektivisere omsorg. Så holder det netop op med at være omsorg.

VALORISERING AF OMSORG

Selvom journalister og hjemmehjælpere har meget forskellige arbejdsopgaver og er meget forskelligt lønede, har de ét fælles problem. De har vanskeligt ved at godtgøre forholdet mellem den tid de bruger på arbejde og hvad de producerer. Det er fordi både journalisters, hjemmehjælperes – og selvfølgelig en lang række andre arbejdsfunktioners – produkter er meget vanskelige at kvantificere og dermed pris- og værdisætte i en kapitalistisk økonomi. Hvor mange avisartikler er min arbejdsdag værd? Hvor mange ældre kan jeg med rimelighed hjælpe på en arbejdsdag for en given løn?

Disse spørgsmål er ikke bare vanskelige at svare på for dem der arbejder med service, formidling, kreativitet, omsorg osv., men også for kapitalen som social anordning.

Derfor ser vi også absurde nedskæringer på omsorgssektoren hvor man vil ”effektivisere omsorgen”. Denne målsætning giver ingen mening, netop af den grund at omsorg ikke kan kvantificeres. Fabrikken, samlebandet eller byggepladsen er steder der langt mere problemfrit kan tilskrive en given aktivitet et passende kvantificerbart mål og derfor en pris.

Sammenhængen mellem tid og vare er langt mere meningsfuld her, og ofte har varerne en materialitet der gør dem til en knap ressource. Det er klart hvornår varen starter og slutter. Ikke fordi det der produceres skulle være mere nyttigt, masser af fabrikker producerer overflødige forbrugsgenstande, men alene af den grund at det der produceres kan tælles op og tillægges en mere præcis marginalomkostning eller værdi. Selvom journalisters

arbejdstempo hele tiden stiger, og der tilsyneladende er stigende produktivitetskrav, er det svært at gennemskue for de fleste hvad det journalistiske produkt egentlig er værd. Et krav om flere artikler per arbejdstime virker ikke rimeligt, men begreber som oplagstal, click-rate eller side-visninger er forsøg på at kvantificere en vidensarbejders produktivitet.

Men problemet er grundlæggende det samme som arbejde gjort af en hjemmehjælper. Forholdet mellem lønnen, serviceniveau og arbejdets værdi er komplet uigennemskuelig. Og derfor bliver det for mennesker der ikke arbejder efter kvantificerbare akkorder vanskeligt at gennemskue hvor meget tid en aktivitet er værd. Produktivitet bliver et mærkværdigt udtryk der ikke reelt kan sige noget fornuftigt om en avis' eller plejehjems værdi. Problemet gælder både for den arbejdende på et plejehjem eller et nyhedsmedie, men også for den kapitalistiske socialisering selv. For selvom kapitalen gerne vil finde nye steder for investeringer, er det vanskeligt at vide hvornår fx en omsorgsarbejder eller en journalist arbejder for langsomt.

Hvad er egentlig en rimelig pris for hans eller hendes arbejdskraft. Det er svært at gennemskue for enhver. Det er blandt andet også derfor at stater ofte kommer private til hjælp når sundhedssektoren bliver privatiseret. Private aktører skal hjælpes både politisk og økonomisk af staten fordi det er umuligt at målstyre og konkurrenceudsætte sundhed og samtidig være garanteret en vis kvalitet.

Kapitalen forsøger at kolonisere og organisere flere og flere institutioner og menneskelivet efter de kapitalistiske kategorier værdi, pris og arbejde. Den såkaldte offentlige sektor bliver sted for privatiseringer

og investeringer fordi det forventes at der kan hentes effektiviseringsgevinster der ikke findes længere i den "private" sektor.

KONTROL OG PRISDANNELSE

Der er ingen i den offentlige debat om arbejdspladsernes organisering der åbenlyst har slået til lyd for mere kontrol og overvågning af arbejderne. Alle er for så vidt imod mere kontrol. Alle er enige om at økonomien skal styres af det frie marked. Den usynlige hånd er stadig en gud. Problemet er dog at mange virksomheder og ledere i dag har vanskeligt ved reelt at gennemskue hvor værdien af deres arbejders aktiviteter kommer fra. I et konkurrencemiljø – som markedet er – er der løbende pres på effektiviseringer fordi der hele tiden er krav om at arbejdstiden af en udført handling ikke må overstige den gennemsnitlige mængde arbejdstid for den givne handling, sammenlignet med konkurrenters. Dette generelle konkurrencepres gør det nødvendigt for enhver organisation, der vil deltage på markedet, at effektivisere og optimere processerne. Derfor har politikere og embedsmænd også – selvom de alle siger, de ikke går ind for mere kontrol – fundet sig nødsaget til at opbygge et hav af kontrolfunktioner på offentlige arbejdspladser fordi også offentlige institutioner udsættes for denne konkurrence. Det er det mange kalder neoliberalisme eller konkurrencestaten. Men for at dette er muligt, må arbejdspladsernes ledere udvikle viden og målstyring der kvantificerer arbejdsgange og arbejdstid. Derfor ser vi igen og igen eksempler på absurde kvantificerbare tidsangivelser på omsorg, børnepasning eller undervisning, selvom alle ved at disse aktiviteters kvalitet reelt bliver dårligere jo mere kontrol der skal foretages. Dels fordi

mange af processerne ikke kan passe ind i formularerne, men også fordi det tager tid at udfylde formularer og afrapporteringskemaer. Man kan ikke kontrollere eller afrapporterer sig ud af det grundlæggende problem. Det er ikke muligt at redegøre entydigt for hvor værdiforøgningen foregår for en lang række aktiviteter på arbejdsmarkedet i dag. Hvad er prisen for at lære en læsebesværet dreng at læse i 2. Klasse? Hvor lang tid tager det at hjælpe en gammel dame i bad? Og hvad en rimelig pris på et stykke researcharbejde for en journalist?

Disse uløselige problemer er også årsagen til at det er blevet legitimt at skære på velfærdsstaten til fordel for private virksomheder. Den private sektor bliver betragtet som en samfundsøkonomisk gevinst, mens velfærd, omsorg og uddannelse er udgifter. Dette til trods fortsætter man arbejdet med at gøre det ikke-målbare målbart, i håbet om at kunne effektivisere og gøre velfærdsydelserne til en del af varemarkedet, og borgerne til kunder. Men kapitalismens kategorier kan ikke indfange al menneskelig aktivitet selvom kapitalen hele tiden forsøger at finde nye territorier for værdiskabende virksomhed.

Arbejdssamfundet er i krise, og krisen er for mig at se ret fundamental. Modsætninger viser sig i stigende grad. Arbejdssamfundet udstøder i stigende grad mennesker fordi der ikke længere er brug for dem. Der er ingen der vil købe deres arbejdskraft. Samtidig skal de der er på arbejde løbe stadigt hurtigere for at opretholde kapitalens økonomiske kredsløb, der overordnet kan betragtes som et kredsløb hvor vi arbejder for vækst der kan skabe mere arbejde. Arbejdet har løsrevet sig fra vores livs nødvendigheder og er i stedet blevet en ydre tvang for os. Arbejdet er den værdiskabende aktivitet i økonomien, samtidig med at arbejdet løbende forsøges

udstødt fra selv samme økonomi. Det er faktisk vanskeligt at forestille sig at arbejdsmarkedet kan blive ved med at bestå på den måde det gør i dag. Arbejdet er et forbigående historisk fænomen, der før eller siden må bryde sammen til fordel for andre måder at opretholde vores fælles liv og rigdom på.

III. Arbejdssamfundet som et regeringsregime

No one believes in work anymore, but for this very reason faith in its necessity has become all the more insistent... The political now dominates the economic. What is ultimately at stake is no longer the extraction of surplus value, but control.

(Tiqqun)

Arbejde er en politisk institution. Arbejde er en måde at styre distributionen af magt og ressourcer i samfundet. Arbejdets institutioner er sejlviede og forsøger at ordne hele samfundslivet. Arbejdssamfundet determinerer på den ene side næsten alle samfunds bærende institutioner, således at arbejdet er den primære menneskelige aktivitet. Men på den ene side er arbejdssamfundet i en krise der viser sig i åbenlyse absurditeter.

Samfundet må forsvares mod arbejdsløshed og dovenskab. Folk skal holdes mobiliseret til arbejdsmarkedet, også selvom der ikke er mere arbejde at gøre. Det virker for mig som om arbejdet som distinkt samfundskategori er blevet mere tåget og diffus, men samtidig er magtudøvelsen fra arbejdsmarkedets institutioner blevet mere åbenlys. Arbejdssamfundet har hidset sig op, men famler i blinde. Ikke mindst siden den økonomiske krise fra 2008-2009 og frem. Hvis arbejdsbegrebet mister sin politiske legitimitet står mange institutioner til at falde sammen. Derfor er arbejde i dag et legitimitets- og regeringsproblem, ligeså meget som et økonomisk problem.

Vi ser også hvordan mere og mere arbejde bliver overflødig, men også at en del mennesker ganske vist

går på arbejde og får en løn, men hvad de rent faktisk laver, kan være vanskeligt at sige. Det er meget uigenkendskabeligt hvad sammenhængen er mellem tiden, lønnen og arbejdets nytte.

DET TOMME ARBEJDE

Produktiviteten i Danmark og resten af verden har været stærkt stigende set i et længere perspektiv i det 20. og starten af det 21. århundrede. Men dette har ikke været årsag til faldende arbejdstid. Arbejdstiden har stort set ikke bevæget sig de seneste 20 år. For eksempel er det bemærkelsesværdigt at kvindernes indtog på arbejdsmarkedet, i midten af det 20. århundrede, ikke har haft større betydning for arbejdstiden. Tesen om at produktivitetsstigninger politisk kunne muliggøre en sænkning af den samfundsmæssige arbejdstid, som eksempelvis J.M. Keynes foreslog i 1930, har vist sig ikke at være rigtigt. De seneste år har diskussionen om robotter, der overtager arbejdet fra menneskene, spillet en vis rolle, og nogen er da også optimistiske hvad angår sænkningen af arbejdstiden. Men kigger man historisk på det, er der ikke umiddelbart noget der tyder på at øget produktivitet og automatisering fører mere fritid med sig. Men hvorfor er det sådan?

Forskning peger på at vi i nogle brancher bruger op mod to timer om dagen på ikke-arbejdsrelevante opgaver. Det kan være privat kommunikation med venner og familie gennem e-mails, Facebook og chatprogrammer. Men vi køber også ind på nettet, sover, ser porno, laver lektier, ryger smøger og meget andet. Nogle af aktiviteterne kan ses som små former for modstand hvor arbejdere tager noget af deres stjålne tid tilbage. Men den største del af aktiviteterne skyldes at der ikke er arbejdsopgaver nok. Folk ved ikke hvad de skal lave når de er

på arbejde. Avisen The Guardian kunne i 2016 berette om en spansk ingeniør og embedsmand der ikke havde været på arbejde i over 6 år. Ingen havde opdaget noget, og han havde modtaget løn i hele perioden. Det var først da han skulle hyldes for mange års tro tjeneste at ledelse opdagede at han ikke havde mødt på kontoret i årevis. Studier fra USA, Tyskland, Storbritanien og Singapore viser at kontoransatte bruger mellem 1,5 og 3,5 time om dagen på tomt arbejde.

Svenske studier viste i 2007 at der på Migrationsverket og Luftfartsverket i Sverige var medarbejdere der brugte op mod 40 timer om måneden på ikke arbejdsrelevant internetsurfing. Især var internetporno meget populært i arbejdstiden.

Selve arbejdsopgavernes indhold kan også have meningsløs karakter. Flere og flere arbejdsopgaver er ligegyldige og handler ofte blot om at registrere og kontrollere andres arbejde. Tænk på universiteterne som eksempel på denne meningsløshed. Her bruger forskere indimellem mere tid på at søge midler til deres forskning end på selve forskningen. Et andet eksempel er pædagoger der udfylder skemaer i stedet for at passe på børn, men også skolelærere, sygeplejesker og andre professioner lider under kontroltyranniet. I Danmark har vi blandt andet kendt denne diskussion som DJØF'isering. Dette har været et forsøg på at identificere en gruppe i den arbejdende befolkning som i særlig grad udfører overflødige opgaver og som tilmed påfører andre denne meningsløshed. DJØF'erne laver ikke andet end kontrol og overvågning af andres arbejde. Store dele af arbejdsopgaverne blandt embedsmænd, HR-afdelinger, mellemlider-arbejde osv., er tomt arbejde eller uproduktivt arbejde. Det er en meget lille eller helt uvæsentlig del af værdiskabelsen i øko-

nomien. Det tomme arbejde er derfor arbejde der helt eller delvist har mistet sin mening. Det gør ikke nogen forskel om det bliver gjort eller ej. Og dem der udfører arbejdsopgaverne ved ikke selv hvorfor det skal gøres, eller hvad deres udførte arbejdsopgaver overhovedet skal bruges til. Stress kommer ikke kun af lange arbejdsdage og hårdt arbejdspress. Det kommer ligeså vel af meningsløs organisation hvor arbejdsopgaver ikke giver mening, og hvor arbejde er forbundet med uigennemskuelighed, ventetid og tomt arbejde.

Det virker kontraintuitivt at der skulle findes tomt arbejde på moderne arbejdspladser i et konkurrence-samfund. Ikke desto mindre viser undersøgelser hvorfor det tomme arbejde findes, og hvorfor det faktisk er så omfangsrigt som tilfældet er. Det meste tomme arbejde findes blandt højtuddannede ansatte, typisk i kontormiljøer. Højtuddannedes arbejdsopgaver er ofte meget komplekse og de ansatte er typisk ansat til meget specifikke opgaver som chefer ikke kender til i detaljer. Derfor har højtuddannede det privilegium at de ofte er de eneste der ved hvor lang tid en arbejdsopgave tager. Ledelsen kan derfor ikke regulerer den ansattes tid, og de kan derfor ”spilde tiden” med private anliggende ved sin computer gennem emails og sociale medier i stedet for at arbejde.

Faktisk taler man i management teorien om patologiske tilfælde af boreout. En sammentrækning af boreddom (kedsomhed) og burn-out (udbrændthed). Altså tilfælde af folk der går ned med stres og udbrændthed på grund af kedsomhed og mangel på mening i arbejdet. Det kan være svært for medarbejdere at gå til chefen fordi der ikke er nok at lave. Chefen tager det ofte som en kritik af organisationen. Samtidig kan det være imod ansattes interesse at afsløre at man ikke har noget at lave. Og selv

hvis ansatte siger det til den overordnede, kan løsningen typisk blive at de bliver tildelt fuldstændigt meningsløse opgaver for at udfylde arbejdstiden eller simpelthen bliver fyret eller skåret i løn. På den måde kan tomt arbejde finde sted mange steder i det skjulte, selvom mange ofte opfatter arbejdspladser som rationelle og højeffektive.

Mere og mere arbejde er i dag arbejde der forsøger at gennemtvinge nye ledelsesteknikker, afrapportering, skemaer og kontrolfunktioner. Mange virksomheder og institutioner kalder disse opgaver for organisationsudvikling. Effekterne er omdiskuterede, men arbejdspladserne er blevet genstand for en myriade af viden om og organisering af hvordan man kan få mennesker til at arbejde mere, bedre, længere, kortere og mere effektivt. Mange arbejdere bruger meget tid på at gå til møder i forskellige afdelinger, skrive e-mails om ligegyldigheder eller gennemføre omrokeringer og nye organisationsformer der ikke har nogen nævneværdig effekt. Tendensen findes i mange brancher, men er nok mest udbredt blandt arbejde der foregår på kontorer, og hvor tiden ofte bruges foran computerskærme. Det afgørende er i hvilket omfang arbejdsopgaverne kan gennemskues og hvorfor de udføres. Vi sælger ikke længere vores arbejdskraft, men vores tid. Det er mindre væsentligt om vi er produktive. Eksempelvis er mange lærere tvunget til at være fysisk til stede på deres arbejdsplads efter Skolereformen fra 2014, også selvom de ikke har undervisning. Intet tyder på at det giver bedre undervisning. Det vigtigste er at vi er tilstede der hvor der skal arbejdes. Meget af denne kontrol fungerer ved at stjæle folks tid.

Arbejde og opkvalificering tager i stigende grad form af aktiveret opbevaring af en masse mennesker der grundlæggende er blevet overflødige og derfor poten-

tielt set udgør et regeringsproblem. Hvis for mange bliver arbejdsløse, skaber det uvilje mod hele arbejdsmarkedssystemet. Derfor har de forskellige institutioner og interesseorganisationer ikke interesse i at ophæve det tomme arbejde. Man kunne forstille sig at mange tusind mennesker ville stå uden arbejde. Det kan vores samfund og arbejdsmarkedssystem slet ikke håndtere. Derfor har det tomme arbejde en funktion af opmagasiner og aktivering af mennesker der ikke reelt laver noget værdiskabende. Nogle jobs består i at grave et hul for at fylde det igen.

(U)NØDVENDIGT ARBEJDE

Alle politiske partier og alle organisationer, der har interesser i arbejdsmarkedet og organisationen af arbejdet, opfatter arbejde som nødvendigt. Der er politisk konsensus om at arbejdsløshed er et problem, og næsten alle vil gerne ”skabe nye arbejdspladser”. Nye arbejdspladser er blevet et politisk mål i sig selv. Den tilsyneladende nødvendighed af arbejde tager i hvert fald to former. På den ene side en apokalyptisk økonomisme der frygter arbejdsløshed og øgede offentlige udgifter til overførsler. Det opfattes af mange som katastrofalt med for høj arbejdsløshed fordi det er for dyrt for statskassen og hæmmer væksten, også selvom der er mange sektorer der kritiseres for at være overflødige.

Samfundet går i stå eller bryder sammen hvis folk ikke går på arbejde, siges det. På den anden side er arbejde en individuel nødvendighed for det enkelte menneske der snarere handler om at det kun er gennem arbejde at man kan tjene penge til livets ophold. Det er overvejende kun gennem arbejde at vi har adgang til almindelige forbrugsgoder. Og selvom nogen lever på

overførselsindkomst skal de i arbejde, så de kan forbruge yderligere. Nødvendigheden findes både i den enkeltes behov for daglige fornødenheder, og samtidig er den politiske offentlighed tilsyneladende febrilsk optaget af at arbejdsløsheden skal være lav på grund af samfundsøkonomiske hensyn.

De politiske institutioners frygt for arbejdsløshed og øgede udgifter til overførsler har medført et opskruet tempo i opkvalificeringsforsøg af lavt uddannede til et arbejdsmarked der er permanent omskifteligt. Måske foregår der simpelthen en overuddannelse af befolkningen der skyldes at man ikke ellers ved hvor man skal gøre af disse mennesker.

Jeg får den tanke at uddannelse måske er blevet en måde at opbevare mennesker på, man ellers ikke ved hvad man skal sætte til. Uddannelserne bliver hele tiden skåret ned, samtidig med at politiske kræfter vil have flere og flere mennesker på universitetet. Uddannelsens indhold spiller en mindre rolle, udover at den skal være erhvervsrettet og alle skal bestå eksamener og få karakterbeviser.

Et andet eksempel på den politiske frygt for at folk bliver ”parkeret på offentlig forsørgelse”, er den måde man tvinger mennesker i arbejdsprøvning, virksomhedspraktikker, aktivering og forskellige former for tvangsarbejde. Selv om der reelt ikke er behov for mere arbejdskraft, opfinder politikere og embedsmænd arbejde løsrevet fra nogen form for mening, hverken for samfundets eller på for den arbejdende. Fx skal nogen arbejdsløse kontanthjælpsmodtagere i Danmark klippe hæk for deres kontanthjælp, ikke fordi det har et formål, men for at holde mennesker beskæftiget - aktiverede. Arbejdet er så overflødig at der netop ikke er nogle anlægsgartnere

ansat til jobbet. Arbejdspladsen er opfundet til lejligheden. De arbejdsløse skal død og pine i arbejde, selvom arbejdet ikke findes.

Den apokalyptiske politiske virkelighed ser ud til at fortsætte. Ingen tror længere på løgnehistorien fra 00'erne om mangel på arbejdskraft og afviklingen af arbejdets nødvendighed virker irreversibel. Arbejde handler derfor i dag i høj grad om en moralsk fordring om at dovenskab og lediggang skal undgås for enhver pris. Arbejde er blevet et modsætningsfuldt magtfelt af forskellige normer, reguleringer, administrative ordrer og opretholdelse af forskellige institutioner. Om arbejdet er værdifuldt for individ eller samfund, spiller en mindre rolle. Det arbejdet i dag skaber, er i høj grad serviceydelsen kontrol. Et arbejde kan betragtes som "værdifuldt" alene fordi arbejdets opgave er at kontrollere andre. Kontrol er blevet en vare, netop fordi der ikke længere er brug for alle de ledige. De sidder i stigende grad og kontrollerer hinanden. Jeg har tilmed hørt om flere eksempler på at arbejdsløse simpelthen bliver ansat som sagsbehandlere i jobcentret, hvor de kort forinden har være tilknyttet som arbejdsløse. De flyttes blot om på den anden side af bordet. Måske endda i en ulønnet praktikordning eller løntilskudsstilling.

Vi er formelt set frit stillet i forhold til arbejdet fordi kontrakten om arbejde indgås formelt gennem en lønaf-tale. På den måde kan man lade være med at indgå kontrakt med en arbejdsgiver og slippe for arbejde. Reelt er det dog svært at få et ordentligt liv uden at ville arbejde. Boligpriser, forbrugerpriser, fritidsaktiviteter osv. er alt sammen vanskeligt at få til at hænge sammen uden at "stå til rådighed for arbejdsmarkedet". Den eneste samfundsmæssige kraft der holder sammen på samfundet,

er med andre ord arbejdslivet. Det er derfor alle samfundsmæssige konflikter bliver forsøgt løst ved at integrere de utilpassede på arbejdsmarkedet. Hvad enten det er psykisk sygdom, politisk utilfredshed, stigmatisering eller generel eksklusion, er svaret altid det samme. Folk skal i arbejde. Adspredelse og ferie er blevet til restitution, husarbejde er reproduktion af arbejdskraften, uddannelse er opkvalificering af arbejdskraften og socialpolitik er reduceret til arbejdsmarkedspolitik. Samfundet er blevet én stor social fabrik fordi arbejdsrelationerne ikke længere er begrænset til arbejdspladsen, men er blevet hele samfundets totalitet. Folk helt uden for arbejdsmarkedet er helt eller delvist forvist fra samfundslivet og lever et helt usynlige liv. Der er derfor ingen reelle alternativer til et liv i arbejdsstyrken.

Det virker på mig som om de politiske tiltag bliver stadig mere forhastede og politikere og embedsmænd ser stadig mere fortvivlede ud fordi ingen af de kontrol- og magtformer som forsøges implementeret egentlig har greb om udviklingen. De seneste 5 år er 92.000 mennesker, ifølge tænketanken CEVEA, blevet overflødige på det danske arbejdsmarked på grund af automatiseringer, og udviklingen vil fortsætte. Kontrol- og ledelsesforanstaltningerne, der forsøger at håndtere disse overflødige mennesker, har travlt med at følge med. Et af magtmidlerne er forsøget på at oprette arbejdspladser uden værdifuldt indhold, hvor folk skal aktiveres eller udøve kontrol og regering over andre arbejdende eller arbejdsløse.

Arbejdsmarkedet og dets politiske systemer er i krise. Men i stedet for at det bliver anledning til genovervejelse af de grundlæggende normer og forestillinger, intensiveres magtudøvelsen over både arbejdere og arbejdsløse. Magtudøvelsen tager i stigende grad til, og intet tyder på

at der vil blive løsnet op i den krampagtige, men samtidig stadig mere aggressive arbejdsmarkedstvang.

DET ARBEJDENDE MENNESKE

En del af arbejdsmarkedets krise bliver forsøgt løst gennem selvledelsesregimer. Vi opfordres til at opfinde vores egen mening med arbejdet. For nyligt er det blevet politisk opportunt at foreslå at vi tilmed skal ”skabe vore egne jobs”. Vi skal engagere os i det vi laver. Legitimitetskrisen i arbejds politikkerne forsøges løst ved at lade de arbejdende og de arbejdsløse styre sig selv gennem en række sociale teknikker.

Det politiske udgangspunkt for enhver arbejds politisk reform er at arbejde er en naturlig del af menneskets liv. Mennesket er simpelthen et arbejdende dyr, det er både liberale og socialister enige om. Den påstand gentages hver eneste dag. Ikke mindst på venstrefløjen har ”det arbejdende menneske” været en bredt accepteret idé. Det er godt og helt naturligt at mennesket arbejder. En lang række politiske og administrative tiltag, hvor mennesker uden arbejde tvinges til at tage job, tager ideologisk udgangspunkt i denne opfattelse. Borgerne er først fuldgyltige mennesker der kan realisere sig selv når de arbejder. Det påstår alle politiske partier, fra Liberal Alliance til Enhedslisten.

I dag består mange jobs i at producere subjektivitet og identitet, eller måder at være menneske på. Det er et fortløbende slid for de politiske institutioner at producere og opretholde idealet om ”det arbejdende menneske”. Vi skal påtage os vores arbejdsfunktioner som en identitet, som selve livets kerne. Store dele af produktionen er i dag ikke produktionen af produkter eller serviceydelser, men snarere produktionen af identitets- og subjekt-

former der skal gøre det meningsgivende at arbejde og opmuntre os til mere arbejde. Vi er, på forunderlig vis, tvunget til at være os selv på arbejde. Arbejdet er ikke længere en særskilt og isoleret del af livet. Arbejde er selve livet. Intet arbejde, intet liv.

Arbejde handler derfor især om magtrelationer der skal produceres og reproducere. I dag får vi i høj grad vores identitet igennem arbejdet. Møder vi en fremmed, er det ofte dennes relation til arbejdsmarkedet der er det første vi spørger til. Man ser således hvordan folk med svag tilknytning til arbejdsmarkedet lider af mangel på anerkendelse og dårligt selvværd, men vender til stadighed deres svar fra et negativt til et positivt: ”Jeg er jobsgående”, jeg vil gerne inkluderes i arbejdsstyrken.

Eftersom samfundets sammenhængskraft og sociale liv næsten udelukkende defineres gennem arbejdet, findes et hav af incitamentter der forsøger at holde socialiteten sammen gennem arbejds livet.

Vi både lokkes og piskes til at arbejde. Folk der allerede arbejder skal arbejde mere, folk der ikke har arbejde skal i gang. Skattepolitik, sikkerhedspolitik, integrationspolitik, sundhedspolitik og uddannelsespolitik er alle bundet op på arbejdsmarkedet og incitamentstrukturer. Vi skal være raske, så vi kan arbejde. Vi skal uddanne os, så vi kan arbejde. Vi skal undgå kriminalitet gennem integration på arbejdsmarkedet. Arbejdsmarkedet, som samfundsmæssig institution, skal råde bod på snart sagt alle samfundets problemer.

Det paradoksale er at vi i dag bliver stressede og depressive af at gå på arbejde. Men vi bliver faktisk også stressede og depressive af ikke at have et arbejde. Begge dele skyldes et utal af psykologiske, sociale, økonomiske og politiske magtteknikker der enten gennem pisken el-

ler guleroden skal få folk i arbejde. Valget står mellem at være i arbejde (eller i hvert fald være til rådighed for det) eller social eksklusion og marginalisering. Selvom store dele af arbejdet er overflødig.

Samfundet og dets institutioner (skoler, universiteter, hospitaler, terapiklinikkerne, osv.) fordrer således ingen andre måder at være menneske på end det menneske der arbejder, eller det menneske der gerne vil arbejde. Vi har store grupper i samfundet som ikke er på arbejdsmarkedet, men de er enten på vej ind på det, fx børn og unge, eller har netop afsluttet deres arbejdsliv, som pensionister og gamle.

Man hører faktisk ofte om pensionister der har det meget svært med at træde ud af arbejdsmarkedet fordi deres identitet forsvinder. De føler sig henvist til et liv nærmest helt uden for samfundet. Det ser da også ud til at mennesket i arbejdssamfundet vokser op og gør sig klar til arbejdslivet gennem skole og uddannelse, arbejder i 40 år, (nogen gør decideret karriere), og herefter forsvinder vi ind i alderdommen for til sidst at dø.

Det er i korte træk hvordan livet udfolder sig i dag, samtidig med at arbejdsmarkedet er meget ustabil og skaber stor ængstelse.

Magtformerne bliver stadig mere intensiverede, mens de faktisk har et enormt besvær med at legitimere sig selv gennem praktiske initiativer. En stor del af arbejdskraften er overflødig, samtidig med at alle bliver fortalt at de skal arbejde mere. Men er der overhovedet en struktur eller en gennemgående idé i alle disse paradokser? Hvad går alt denne hidsige magtudøvelse ud på? Hvorfor er alle politiske initiativer og bevægelser så optaget af at opretholde arbejdet som en væsentlig og legitim politisk kategori?

AKTIVERINGSSAMFUNDET

Begrebet *aktivering* kender vi bedst fra den del af arbejdsmarkedspolitikken der angår arbejdsløse. De teknikker der bruges til at styre og bestemme og beherske de arbejdsløse er ganske udtalte med dette ord. Folk skal aktiveres, de skal bevæge sig og være mobiliseret i arbejde eller i jagten på arbejde. Selv dem der ikke findes arbejde til. Selv dem der slet ikke kan arbejde skal i såkaldt jobprøvning, hvilket har ført til vanvittige eksempler på syge der kun kunne arbejde ganske få minutter ad gangen, hvorefter de måtte ligge sig i deres medbragte seng, midt på arbejdspladsen.

Et eksempel, der viser en næsten sadistisk arbejds politik. Nogle forsøger at undgå ydmygelse og prøver at omformulere ordet arbejdsløs til jobjæger for at lede opmærksomheden hen på det forhold at arbejdsløse er aktive. Magtudøvelsen har et normativt udgangspunkt om ”den aktive borger”.

Det er bedre at gå på arbejde end ikke at gøre det. Aktive borgere er gode borgere, og selvom du ikke har arbejde, er du aktiveret. Men *aktiverings-*dagsordenen har også en mere praktisk ledelsespolitisk opgave. Folk, der er mobiliseret til arbejde, ensrettes og afrettes. Mobiliserede borgere er mindre vanskelige at håndtere som befolkning fordi de retter deres liv mod arbejdslivets institutioner. Man bliver træt og indadvendt af arbejde, og arbejde har det med at producere føjelige og konforme subjekter der gør som de plejer. Arbejdslivet bliver centrum for vores liv og alt andet liv, hvad enten der er tale om familie, den politiske offentlighed, psyken, skolen eller generel dannelse, bliver underordnet arbejdslivet. Vi går i skole, så vi kan arbejde, vi går til psykolog, så vi kan komme tilbage

på arbejdsmarkedet, alle politiske diskussioner har lav arbejdsløshed som fordring og selv familiens intimitet koloniseres af såkaldte hjemmearbejdspladser.

Dette netværk af diskursive, teknologiske, psykiske og sociale anordninger kunne vi kalde for mobiliseringens etik. Mobiliseringens etik aktiverer folk, gør mennesker til små individuelle virksomheder der, selvom de ikke har noget arbejde, er på jagt, mobiliserede og aktiverede i deres ”projekter”.

Dette regime forsøger enten at styre de menneskelige viljer i en bestemt arbejdsmarkedsrettet retning, eller suge al menneskelig energi ud af befolkningen, så vi ikke kan eller vil andet end at arbejde fordi vi er udmattede, stressede eller bare ikke har mere tid. Arbejdssamfundet er et aktivt disciplinerende regime, mens afvigerne er mennesker der enten nægter eller ikke kan leve som Homo Economicus, den strengt økonomiske udgave af det arbejdende menneske. Selve sproget er inficeret med denne mobiliseringens etik, og begrebet virksom betyder i dag at tjene penge eller at have CVR-nummer. Det er også muligt i dag gennem forskellige teknologier som taskrabbit, airBnB og Über at gøre sig virksom. Ved at omvende ens husholdning og reproduktive midler (bil, lejlighed, osv.) til produktionsmidler kan alle gøre deres liv til virksomhed. Hvis du ikke har et arbejde, kan du opfinde et.

I dag tilbyder arbejdssamfundet muligheder for iværksætterier helt ind i dit intime liv. Vi kan tjene penge på vores eget sengelinned. Selv navnet på ministeriet for arbejdspolitik bærer vidnesbyrd om hvordan vores sprog er inficeret med mobiliseringens etik. I Danmark kalder vi arbejde for beskæftigelse. Beskæftigelsesministeriet skal gøre mennesker beskæftiget med dette eller hint.

Hvad vi skal mens vi er beskæftiget er underordnet, blot vi bevæger os og er aktive mennesker der bruger vores tid på gøremål der kan karakteriseres som arbejde.

De arbejdsløse kender aktiveringsregimet. Arbejdsløse aktiveres med tvangsarbejde og kurser der handler om hvordan arbejdsløse kan konkurrere mod hinanden i et gladiator-lignende spil. Det er alles kamp mod alle hvor frygten for at blive langtidsledig eller helt ekskluderet er bagtæppet. Det er nemlig en myte at frygt skaber stilstand. Faktisk skaber frygt aktivering og hastværk. Frygten for at blive arbejdsløs, eller frygten for ikke at kunne komme tilbage på arbejdsmarkedet og gøre karriere bliver derfor et led i den måde den arbejdende befolkning regeres på. Der er skabt et frygtsomt konkurrencemiljø der ligner ”naturtilstanden” ”alles kamp mod alle”. Frygtsomme mennesker er mere handlingsparate, hvad alle kurserne i jobcentrene i dag også handler om. Arbejdsløse skal aktiveres ud af deres selvforskyldte elendighed. De skal kæmpe sig ind på arbejdsmarkedet ved at skabe deres egne praktikpladser og usikre og midlertidige stillinger. Ringe rundt, dele visitkort ud, være anmassende og i det hele taget nedværdige sig selv gennem handlingens kraft. *Aktivering er kontrol gennem mobilisering.*

Aktiveringspolitik er derfor ikke et regime der kun angår de arbejdsløse, men hele befolkningen. Aktiveringspolitik er netop hvad arbejde egentlig handler om: At få befolkningen mobiliseret, så selve den menneskelige energi rettes mod arbejdet, mens arbejdet suger livskraften ud af folk. Folk skal holdes til ilden. En masse forskellige institutioner indsamler samtidig et omfattende statistisk materiale om hvor de arbejdsløse bor, hvor meget de offentligt ansatte arbejder, eller om der kan effektiviseres. Denne viden kategoriseres og

bruges til at optegne særlige zoner hvor der skal gøres en særlig indsats. Indsatsen skal være målrettet, og intet skal overses. Aktiveringsregimet er den regeringskunst der synes at være svaret på hvordan man skal regere sin befolkning i en krisetid med forvirring og permanent omstilling: nemlig gennem arbejde. Samfundet har efterhånden taget form af et hektisk samfund der stresser sine medlemmer til arbejde. Men selvom denne regering af mennesket, er regering af livet, virker det også som en form for døds kult.

Samfundet er en stor forvirret myretue hvor alle arbejder eller prøver at komme til det, men ingen ved hvorfor. Magtudøvelsen har som sådan ikke noget centrum. Det er ikke politikernes eller arbejdsgivernes skyld alene, for ingen har overblikket over situationen. Det er dog ikke det samme som at dette stressede konkurrencemiljø ikke begunstiger bestemte personer eller institutioner. Det gør det naturligvis. Men dette aktiveringsapparat er mere et net af en masse forskellige mekanismer der både samarbejder og modarbejder hinanden. Det er både politiske initiativer, konkurrencestat, incitamenter, protestantisk etik, uddannelse og opdragelse, arbejdsmarkedet, arbejdsløshedsforsikringer, institutioner og en lang række andre forhold der tilsammen udgør de magtformer der regerer vores liv gennem arbejde. Hastværk synes at være det gennemgående træk. Vi skynder os på stedet, og gennem denne aktivering sker der ingen forandring. Ingen tænker en ny tanke, ingen bryder ud af arbejdskultens kontrol.

Aktiveringsregimet er et fjendtligt miljø at befinde sig i både for mennesker med og uden arbejde. Samfundet har taget form efter en arbejdetisk tvangstanke. Alle skal arbejde. Samfundets syn på arbejdet minder om en

form for protestantisk masochisme hvor vi piner os selv med arbejde, mens vi nyder vores egen smerte. Dels fordi vi ikke kan hitte ud af hvor arbejdets sfære starter og slutter, men også fordi vi simpelthen arbejder for meget. Man kunne sagtens fremføre den påstand at de nord-europæiske og protestantiske lande har et særligt absurd forhold til arbejde som etisk fordring – som tvangstanke.

I forbindelse med det økonomiske kollaps i Grækenland foråret 2010 og frem, og det efterfølgende angreb på græske lønmodtagere fra den europæiske TROIKA, kunne man læse en lang række racistiske udfald mod den græske befolkning i danske og europæiske medier. De var dovne og gad ikke arbejde. Den dovne befolkning i Grækenland blev flere steder fremlagt som en af krisens hovedårsager. Dette var selvfølgelig løgn, hvad statistik om den græske befolknings arbejdstid også utvetydigt viste. Men noget i disse racistiske udfald var dog interessant. Det er nemlig ikke 'grækerne' der er bizarre, men danskerne selv. For anklagen om "de dovne grækere" dækker over at de nordeuropæiske lande har et skjult begær efter på arbejdspladsen. Ingen klager over andres manglende indsats, som dem der selv er ved at arbejde sig ihjel. Denne helt irrationelle arbejdsmoral er accelereret præcis som arbejdet er ved at afvikle sig selv. Arbejdet som politisk institution er i krise, men netop denne legitimitetskrise er præcis hvad der gør etos'et om, at "det skal kunne betale sig at arbejde" mere og mere aggressivt og skingert.

IV. Fagbevægelsen er død. Længe leve kampen imod arbejde

Workers of the world – Relax

(Jerome Roos, ROAR Magazine #2)

Arbejderpolitik er blevet til ordenspolitik. Fagbevægelsen er ikke længere en bevægelse. Den bevæger ikke noget, men er snarere optaget af at beholde arbejdssamfundets orden og styre dem der går på arbejde i samspil med tidens andre politiske institutioner. Fagbevægelsen er blevet en anordning der ordner, regulerer og institutionaliserer arbejderkampene. Fagbevægelsen har måske tidligere villet forandre arbejdssamfundet og bekæmpe arbejdets tyranni. I dag hverken ønsker eller kan fagbevægelsen bekæmpe grundlæggende kapitalistiske mekanismer. Fagbevægelsen har intet ønske om et grundlæggende opgør med det moderne arbejdssamfund, med dets lønarbejde og mobiliseringsregime.

Fagforeningernes top aner ikke hvad der foregår blandt deres medlemmer. Mange mennesker er holdt op med at bruge deres fagforbund som en afgørende del af deres politiske liv. Fagbevægelsen er i dag en del af det danske administrative lag og reduceret til en form for styrelse underlagt beskæftigelsesministeriet. Fagbevægelsen opfatter det som en succes hvis de er med til at opretholde status quo. Meget tyder på at fagforeningerne er mere interesseret i at undgå de værste katastrofer for egen organisation end rent faktisk at kæmpe for *ophævelsen af lønarbejdet, som historisk var fagbevægelsens strategiske udgangspunkt.*

Selvom rigdommene her til lands bliver fordelt mere ulige end længe, har den danske fagbevægelse ikke forsøgt at ændre den politiske udvikling på arbejdsmarkedet. Fagbevægelsen har kun kigget på mens udviklingen af pensionsforhold, arbejdsløses forhold og arbejdsmiljøet på byggepladser, lærerværelser og hospitalsgange landet over bare bliver værre og værre. Fagbevægelsen er derfor medansvarlig for den på venstrefløjens så omtalte ”nødvendighedens politik” fordi den har accepteret konkurrenceforholdet og markedet for arbejdskraft ukritisk.

En historisk undersøgelse kan give gisninger om hvorfor fagbevægelsen er blevet ukampdygtig og ikke længere er en ”bevæger”, men en del af samfundets stivnede institutioner.

DEN PÆDAGOGISKE OPGAVE

Som mange der interesserer sig for arbejdsmarkedets historie i Danmark og Europa ved, så startede arbejderbevægelsen som en ulovlig og militant politisk bevægelse. Det er mange år siden, men det er stadig værd at huske på at arbejderes rettigheder ikke er faldet ned fra himlen, men tilkæmpet mod en gammel elite der havde politiet og lovgivningen på sin side, og som brugte vold for at bekæmpe udviklingen.

De hårde politiske kampe er i Danmark erstattet af institutionalisering og forskellige former for ”forhandlinger”.

I Danmark afviste Socialdemokratiet eksempelvis deltagelse i demonstration det år hvor det internationalt var blevet besluttet at holde international kampdag den 1. Maj 1890. De mente at strejke og demonstration 1. Maj ville skade Socialdemokratiets parlamentariske

virke, og 1. maj-demonstrationen var derfor uden deltagelse fra socialdemokratiet, men bestod derimod af mere radikale politiske kræfter.

I Danmark, og nogle steder i Europa, gik det hurtigt fremad for arbejderbevægelsen. Den tilkæmpede sig – sammen med andre – stemmeret såvel som grundlæggende rettigheder på arbejdsmarkedet. Men det var langt fra uden problem. Arbejderbevægelsen, og det tilhørende Socialdemokrati, har nemlig altid haft problemer med at få folk til at stå i fagforbund. Det var langt fra selvindlysende hvorfor enhver lønmodtager skulle være i fagforening. Fagbevægelsen har lige fra starten skulle overbevise mange forskellige grupper, herunder forhenværende bønder, arbejdsløse, småborgerskab, håndværkere med eget værksted og mange andre om, at de varetog deres interesser. Studier fra England viser at det historisk har været en ganske vanskelig opgave at få mennesker der kom mange forskellige steder fra til at opfatte sig selv som tilhørende et samlet politisk fællesskab.

Ingen af de første danske socialister var selv arbejdere. Frederik Dreier, Louis Pio, Paul Geleff og Harald Brix, for at nævne dem der oftest knyttes til historien om arbejderbevægelsens opståen i Danmark, var alle højt uddannede på deres tid. Helt fra starten har fagbevægelsen dermed haft en adskillelse mellem dem der havde tanker om socialismens politik, og så dem hvorom politikken handlede. Pio var endda så fræk at han underskrev det første nummer af *Socialistiske Blade* pseudonymt som ”en arbejder”, selvom man dårligt kan argumentere for at han kom fra samme klasse som dem han skrev om. På den måde er den socialistiske politik ikke vokset ud af de proletariserede, men kom fra de intellektuelle.

Fagbevægelsens intellektuelle og dem der læste Marx i avisen og på biblioteket, har derfor haft en art pædagogisk eller opdragende rolle over for proletarerne. Arbejderne skulle forstå hvordan man organiserede sig socialistisk. Kun gennem opdragelse og oplæring i nye politiske manerer og strategier, kunne man få indflydelse på samfundsudviklingen, lød det. Arbejderne skulle betale kontingent, tale ordentligt og begynde at forstå politik i abstrakte strategiske perspektiver. Arbejderne skulle vente til den rette tid med oprør og uro. Pio tænkte tidligt strategisk om strejkernes rolle og var eksempelvis først imod strejkende tobaksarbejdere, snedkere og andre, da han ikke mente at tiden var moden. Arbejderne var dog ligeglade med Pios strategi og strejkede alligevel, hvorefter Pio også måtte tale positivt om strejkerne. Men det var ikke Louis Pios strategi der blev fuldt. Pio prøvede at holde aktionsbølgen tilbage og dysse arbejderne ned, men uden held. Der var langt fra enighed mellem de socialistiske agitatorer og arbejderens engagement. Arbejderbevægelsen, og måske venstrefløjen som helhed, har derfor meget tidligt haft en adskillelse mellem dem der udtænkte de politiske visioner, og dem visionerne handlede om.

Det danske arbejdsmarked er i dag et af de mere rolige sammenlignet med andre landes, og danskerne har i stort tal betalt deres skat til fagforbundet. Og selvom den danske fagbevægelse har haft dalende medlemstal, er der fortsat en høj organisationsgrad de fleste steder. Fagbevægelsen har slået en handel af med deres medlemmer hvor fagbevægelsens top får lov at formulere arbejderpolitikken, mens de arbejder institutionelt for et stabilt arbejdsmarked, til glæde for lønmodtagere. På den måde har fagbevægelsens organisationer taget form som en art

politisk kontrakt mellem arbejderne og deres fagforeninger. Fagbevægelsen er blevet en form for politisk regime der grundlæggende agerer ligesom andre politikere der skal lede "et folk". I 1910 måtte "fagbevægelsens ledelse [...] om fornødent optræde som politibetjent over for egne medlemmer", i forbindelse med uenigheder mellem top og bund i bevægelsen.

INSTITUTIONALISERING SOM REFORMSTRATEGI

Fagbevægelsen blev – især i Danmark – hurtigt indrullet i de institutionelle politiske lag. Måske fordi den danske fagbevægelse hurtigt så muligheder i at lægge de militante strategier på hylden til fordel for reformvejen. Denne institutionalisering betød at bevægelsen måtte afrettes efter de organisatoriske eliteres ideer, så den kunne sameksistere med de borgerlige eliter. Men det var ikke en let opgave. Arbejderne havde fællesskaber på kryds og tværs, både etnisk, religiøst, gennem sproglige fællesskaber, håndværkerlav og meget andet allerede inden fagbevægelsen rigtigt fik fat. Fagbevægelsen havde i starten af 1900-tallet besvær med at lokke arbejdere med på de socialistiske ideer.

I Esbjerg blev det til flere større politiske konflikter mellem forskellige mindre organiseringer af arbejdere, hvor især fiskernes indre missionske ideer voldte de socialistiske fagforeninger problemer. Kristeligt Dansk Forbund prædikede harmoni mellem ansatte og ledelse. De anti-religiøse ideer fra den socialistiske arbejderbevægelse mødte i en periode stor modstand fra arbejdere og fiskere fra Esbjerg, og kostede den ellers fremadstormende socialistiske bevægelse tilbagegang. Men også nord for København havde "de røde" fagforeninger problemer. På nogle industriarbejdspladser

blev arbejdsgiveren betragtet som den omsorgsfulde patriark der passer på sine arbejdere. Blandt andet er der eksempler på at arbejdsgiveren på en klædefabrik bespiste sine arbejdere under en strejke for at holde sig allieret med arbejderne. Den patriarkalske relation mellem arbejdsgiveren og arbejderne holder socialismen på afstand af nogle grupper af arbejdere.

De socialistiske agitatorer havde problemer med at overbevise landbefolkningen om at følge socialismen. Arbejdere var langt fra én homogen gruppe. Arbejdere på landet var ofte religiøse og havde en anden forestilling om at sørge for sig selv der delvist stod i modsætning til den røde fagbevægelses ide om international solidaritet og kamp. Arbejderklassen som politisk ide var langt væk for folk der boede på landet. Det var svært at forandre hierarkierne på landet. Idealet om personlig flid var blandet med et religiøst livssyn og passede ikke med fagbevægelsens kampånd. På landet ville de fattige arbejdere være husmænd med egen jord. Det var deres mål. Ikke nødvendigvis engageret deltagelse i en international socialistisk bevægelse.

Fagbevægelsens elite og andre socialister måtte gennemtvinge den borgerlige anstændighed i bevægelsen med hård hånd for at få politisk indflydelse på de politiske beslutningsprocesser der fortsat var styret af de gamle eliter. Parolen ”gør din pligt og kræve din ret” er, når alt kommer til alt, et moralsk påbud, om at opføre sig ordentligt og være politisk afholden. Hvis man ville anerkendes af det politiske lag i Danmark, måtte man have en velorganiseret, lydig og nydelig arbejderbevægelse. Hårdt arbejde var en dyd der passede fagbevægelsen fint fordi denne selvbeherskende afholdenhed gjorde arbejderne til mennesker med ordentlige manere i

borgerlige kredses øjne. Der skulle holdes for og tænkes strategisk. Og, måske vigtigst af alt, måtte arbejderne anerkende de politiske modstandere som legitime forhandlingsparter med ret til at lede og fordele arbejdet. På den måde sluttede det oprindelige politiske program om at ophæve lønarbejdet og den private ejendomsret. Arbejderne måtte vente på fremtiden og kæmpe indenfor rammerne af det parlamentariske politiske system. Et stykke af vejen virkede strategien i Danmark, og Thorvald Stauning blev fx den første Socialdemokratiske statsminister i 1924. I en kortere periode syntes den demokratiske vej til det socialistiske arbejdssamfund mulig. Men prisen var stor og strategien endte som et kompromis mellem arbejdere og arbejdsgivere og resultatet blevet den arbejds moralske velfærdsstat.

I dag er det i høj grad fagbevægelsen selv der oprettholder de arbejds moralske dyder. Fagbevægelsen fremviser stolt sine medlemmers arbejdsiver og vil gerne vise måltal og data der fortæller hvor meget medlemmerne arbejder, og hvor vigtigt arbejde er for samfundets opretholdelse. På den måde er fagbevægelsen selv skyld i at den politiske forestillingsevne står stille. Fagbevægelsen kæmper for mere arbejde og ”skabelsen af nye arbejdspladser”. Fagbevægelsen hjælper selv til med at oprettholde arbejdssamfundet med alle dets dominansformer. Fagbevægelsen er derfor med til at styre og kontrollere alle dem der går på arbejde.

ARBEJDERPOLITIK ER IDENTITETSPOLITIK

Den politiske opdragelse og afretning af arbejderne handlede historisk ikke kun om at fremstå hårdtarbejdende overfor den borgerlige politiske elite, så man blev anerkendt af de borgerlige. For selvom det for de

intellektuelle så ud til at arbejderne havde fælles objektive interesser og derfor helt naturligt burde stemme på det samme parti, var det ikke altid den følelse arbejderne selv havde.

Dette har stemmetallene da også vist. Selvom det enkelte steder i Europa har været tæt på, har ingen arbejderbevægelse nogensinde lykkedes med at hente opbakning fra de 51 procent af befolkningen som det krævede for en demokratisk revolution. Der måtte med andre ord mere til end forklaringen om at alle lønmodtagere havde fælles objektive interesser. Det viste sig faktisk at der ikke på noget tidspunkt var nok industriarbejdere til at nå de 51 procent. Selvom det lykkedes Socialdemokratiet at få 46,4 procent ved valget i 1935, var der stadig mange bønder, selvstændige og andre arbejdende der ikke så sig selv som en del af socialismens idé om arbejdernes demokratiske overtagelse af staten. Samfundet udviklede sig ikke som socialisterne havde forudset. Derfor måtte man mobilisere vælgere andre steder fra og med andre metoder.

Eftersom det viste sig ganske besværligt at mobilisere lønmodtagere alene som en arbejderklasse, forsøgte fagbevægelsen og arbejderpartierne i stigende grad med en identitetspolitisk strategi. At være en del af arbejderbevægelsen blev derfor også et spørgsmål om livsstil, forbrug og en særlig samfundsmoral. At kunne arbejde hårdt, stå tidligt op om morgenen og smøre leverpostejsmadder blev en måde at opfinde en arbejderidentitet på. Leverpostejsmadderne som identitets- og moralpolitisk symbol blev introduceret af S-R-SF regering (2011 – 2015).

Her blev leverpostejsmadder brugt som identitetsmarkør for en anden, men lignende politisk identitet; ”almindelige lønmodtagere”. Leverpostejsmadderne

fylde især en del i forbindelse med en legitimering af skattelettelser for lavtlønsgrupper på det danske arbejdsmarked. Her skulle det øjensynligt ”kunne betale sig at gå på arbejde”, hvilket den daværende regering, omsatte til en ideologisk opdeling mellem de hårdtarbejdende lønmodtagere der skulle have en skattelettelse, og så de dovne arbejdsløse der skulle i arbejde gennem strammere incitamentsstyring og kontrol.

Splittelsen mellem mennesker i arbejde og arbejdsløse blev aktivt brugt til at skabe en særlig politisk identitet blandt sine vælgere. Arbejderklassen er hårdtarbejdende, og arbejdsløse skal ikke nasse på dem der knokler for lønnen. Denne identitetspolitiske profilering og grænsedragning af en særlig vælgergruppe har dog det store problem at arbejdere og arbejdsløse bliver splittet som gruppe. En øget forskel mellem arbejdende og arbejdsløses levevilkår ender med at skabe lønpres til skade for dem i arbejde. På den måde har ret-og-pligt-ideologien, hvor arbejderbevægelsen hævdede sig selv som hårdtarbejdende, været til skade for både arbejdende og arbejdsløse. Leverpostejsmads-politikken var et politisk selvmål fordi politiske strategier blandt partierne som vil repræsentere ”almindelige lønmodtagere” alt for ofte har taget udgangspunkt i identitetspolitiske og moralistiske formuleringer (hårdt arbejde, kakkellborde, leverpostejsmadder, ”stå tidligt op”, osv.). Kigger man på valgplakater fra Socialdemokratiet i det 20. århundrede, er det ganske ofte den hårdtarbejdende (hvide) mand der skal forsørge familien som er den centrale politiske fortælling. Fagbevægelsen og Socialdemokratiet har gjort arbejde til et moralsk anliggende. Arbejdet bliver ikke længere kritiseret som en central del af det kapitalistiske samfund, men fremhæves som en særlig menneskelig pligt.

Der har derfor historisk set været en stigende moralsk arbejderisme forbundet med at være en del af arbejderbevægelsen. Altså en opfattelse af at arbejdere har en særlig moralsk ophøjethed som for enhver pris må bevares og identitetsmæssigt styrkes. En fortælling der stadig findes og stadig skaber problemer for fagbevægelsen og venstrefløjspartierne. Ikke mindst i de aktuelle kampe om arbejde mellem arbejdere med dansk pas og arbejdere fra fx Øst- og Centraleuropa. Her tilføres et ekstra nationalt element hvor den arbejdende dansker tilsyneladende har meget svært ved at se de politiske perspektiver i at dele deres privilegier med andre europæere. Arbejdere i forskellige dele af Europa har tilsyneladende ikke fælles interesser på arbejdsmarkedet og betragter ikke sig selv som en del af et fælles politisk projekt.

ELITEN I FAGBEVÆGELSEN

Det stigende fokus på forhandling indenfor institutionelle rammer som blev meget stærk i Danmark, blev et stigende problem for fagbevægelsen. I udgangspunktet kunne klassekampen leve videre under det nye institutionelle system fra september-forliget fra 1899 hvor de grundlæggende forhandlingsprincipper blev vedtaget. At arbejdsmarkedets parter løbende skulle aftale løn- og arbejdsforhold, kunne forstås som at klassekampen blev bygget ind i statens institutioner. Men institutionaliseringen havde også problemer for strejker kunne blive erklæret ulovlige af arbejdsretten ifølge den indgåede hovedaftale. Når arbejderne strejkede, var det ikke længere i et forsøg på at omstyrte arbejdsmarkedets grundlæggende forudsætninger, men mere et led i et kompromis med arbejdsgiverne. Arbejderkampen var sat fast i det legale system. Kampen for ophævelse af

lønarbejdet og ejendomsretten var slut. Der blev derimod blot strejket i kampen for fortsat at kunne blive udbyttet – blot på lidt bedre vilkår.

For selvom medlemmerne ganske hurtigt kan mobilisere deres raseri mod arbejdsmarkedets uretfærdigheder, så har fagbevægelsen i dag fået ansvar for at dysse utilfredsheden ned. Fagbevægelsen har samme problem som Louis Pio i slutningen af 1800-tallet. Forbundenes medlemmer er langt mere rasende end deres politiske ledere i toppen af forbundene, og fagbosserne får rollen som politimænd internt i fagbevægelsen. De skal holde orden i geledderne. Fagforeningstoppen er for stærkt investeret i at opretholde det institutionelle og fagretslige system og bange for at miste politisk indflydelse ved at bryde ud af den institutionelle skruetvinge.

Strejken som strategisk middel i politiske kampe er ofte adskilt fra det politiske mål. Strejken er i de fleste sammenhænge et forsøg på at kræve ordentlige arbejdsforhold, men forsat udbytning af ens arbejdskraft. Strejken har derfor delvist mistet sin politiske kraft som trussel fordi man – for mig at se – har mistet den politiske fantasi til at forestille sig noget andet end arbejdslivet. I dag strejker man for retten til mere arbejde.

Det er på mange måder sigende at fagbevægelsens ledere i dag er en del af den absolutte magtelite i Danmark. Men fagbosserne har, i takt med at de er blevet mere indflydelsesrige i magteliten, mistet medlemmer i deres forbund. Det hænger fint sammen med flere af de historiske betragtninger ovenfor. Dels er fagbevægelsen en afrettet bevægelse hvor lederne i dag selv er en del af samfundets top. De mødes i bestyrelser og kommissioner, er til sammenkomster ved kongehuset og aner ikke hvilket liv lønmodtagere lever. Fagbosserne kan kun deltage i eli-

tenetværkene ved at opføre sig efter den fælles politiske konsensus. Fagbosserne er tilsyneladende fanget mellem deres medlemmer på den ene side og den politiske indflydelse på den anden. Institutionerne er urokelige indefra og man bliver kun lukket ind i de magtfulde kredse ved at være konsensusøgende og acceptere det fælles værdisæt om eksempelvis konkurrencestat og globalisering. I dag er fagbevægelsens politiske ambitioner stabilisering og mådehold på arbejdsmarkedet, og det er blandt andet på grund af fagbevægelsens ledere der ikke længere har politisk konflikt som udgangspunktet for politiske forandringer, men konsensus.

Samtidig har fagbevægelsens ledere grebet problemet med medlemsflugt an ved at accelerere den identitetspolitiske strategi for mobilisering. Forsøg på at mobilisere nye kunder i butikken går i dag gennem billige billetter til speedway, rabat på benzin og andre ”kontante fordele” som det kaldes.

Man kan se for sig hvordan fokusgruppe-konsulenterne har kronede dage ved fagbossernes kontorer. Hvad spiser en Metal-arbejder? Hvilken fodboldklub holder en VVS'er med? Hvor tager en SOSU-assistent på ferie? Hvilke aviser læser skolelærerne? Dette virker til at være de spørgsmål som den danske fagbevægelse forsøger at finde svar på i deres forsøg på at forstå medlemsflugten. Men man kan aldrig bygge en politisk bevægelse på identitet alene.

I dag er fagbevægelsen, men også det meste af den klassiske venstrefløj, en tilbageskuende og nostalgisk bevægelse der drømmer sig tilbage til en tid hvor socialismen var foran dem. Den tid kom aldrig, og socialismen udeblev. Det socialistiske program, hvor arbejderne skulle udvikle sig til en egentlig politisk

klasse der kunne afskaffe lønarbejde, kunne ikke gennemføres. Ideen om at kapitalismens måde at organisere arbejdet på ville føre til en større bevidsthed som klasse er slået fejl. Det lykkedes aldrig for fagbevægelsen eller forskellige arbejderpartier at få opbakning fra de 51 procent af stemmerne. Der var ikke nok der identificerede sig med det politiske projekt. I stedet udvikledes en identitetspolitisk arbejderisme der snarere hylder lønarbejdet frem for at afvise det.

DE USYNLIGE STRATEGIER

Men selvfølgelig foregår der kampe på enhver arbejdsplads. Kampe som kun lønmodtagere kender til, og kampe som ikke nødvendigvis lever op til de forestillede moralske forskrifter som fagbevægelsen i umindelige tider har forsøgt opretholdt.

Fagbosserne ved slet ikke at det sker. Dels fordi kampene ofte kun virker i det skjulte, men også fordi de kan være i strid med aftaler eller overenskomster. Måske findes der ulovlige cigarkasser med strejkepenge, der findes folk der bevidst arbejder for langsomt, der findes folk der kender akkorderne og kan lave fidusen. Skolelærere der bestiller bøger på skolens regning til privatforbrug, kontoransatte der stjæler kontorartikler med hjem, pædagoger der melder sig syge selvom de ikke er det, sygeplejersker der holder for mange rygepauser, eller lageransatte der er på Facebook i arbejdstiden. Og sikkert også universitetsansatte der sover på kontoret.

Mange af disse handlinger opfattes ikke som ”politiske”, men derimod som asociale og illegitime. Det er faktisk en forbrydelse mod fællesskabet eller solidariteten i samfundet at arbejde for langsomt eller sjæle kontorartikler fra arbejdspladsen.

Kommer disse små eksempler på modstand for offentlighedens kenskab, er fagforeningerne også de første til at tage afstand fra den "asociale" adfærd. Pointen er for mig dog en anden. At disse aktiviteter opfattes som usolidariske eller asociale er et udtryk for at vi har glemt at arbejdssamfundet blandt andet gemmer på konflikter mellem arbejdstager og arbejdsgiver. I dag virker du asocial hvis du nægter at "være på hold" eller i "team" med chefen. Arbejdende skal tage ansvar for hele arbejdspladsen, ja ofte hele samfundet, gennem deres pligttopfyldende interesse for arbejde. Min opfattelse er dog at de fleste mennesker kender til små hverdagspraksisser hvor man forsøger at omgå kontrol eller målstyring eller udnytte forskellige ressourcer man får adgang til gennem arbejdspladsen.

Alle disse hverdagspraksisser som gør en arbejdsdag mere tålelig, en lønseddel lidt større eller en del af "godterne" ved arbejde lidt bedre, er alle kampe mod den måde vi har organiseret arbejdet på.

Disse mikrokampe på arbejdspladser kan forstås som autoreduktion hvor arbejdere tager noget af deres tabte tid, liv eller værdi tilbage, som modstand mod udbytning.

Fagbevægelsen har ingen interesse i at organisere eller delagtiggøre sig i arbejdskampe der nægter eller omgår arbejdet fordi hele udgangspunktet for fagbevægelsen er en loyalitet overfor det politiske og administrative system som hylder lønarbejdet. Fagbevægelsen fungerer som ministrenes embedsmænd der skal føre regler ud i praksis. Men folk kæmper hver eneste dag og på tværs af meget forskellige brancher for et ordentligt liv uden om de etablerede institutioner. Om de er på arbejde eller er arbejdsløse. Mennesker der skal reproducere deres eget liv gennem markedet har stadig

masser af grund til at organisere sig sammen og kæmpe for ordentlige liv, hvor arbejdet ikke river alle andre sociale relationer fra hinanden. Denne organisation er bare ikke fagbevægelsen.

NEDSAT TID ER ARBEJDERKAMP

Jeg tror det er overvurderet hvor mange der gider deltage i den arbejdsmoralske kult, selvom fagbevægelsen har prædiket siden mellemkrigstiden at vi skal elske vores arbejde. De fleste lønmodtagere elsker at have fri. Ikke at gå på arbejde. Det er derfor de vil have høj løn, god pension og meget ferie. I virkeligheden vil de fleste mennesker arbejde så lidt som muligt hvis de har mulighed for det. Derfor er der en afgørende kamp der skal kæmpes. Arbejdsfrekvensen og antallet af ugentlige arbejdstimer skal ned. Flere skal slippe for arbejde og endnu flere skal arbejde mindre.

Men fagbevægelsen står i lort til mundvigene. For gennem store dele af fagbevægelsens historie har den kun kæmpet for retten til arbejde, aldrig for frihed og lønarbejdets ophævelse. Jeg tror at mange lønmodtagere er trætte af at vente på fagbevægelsens ledere og deres tågesnak om arbejdets lyksaligheder. Hvis de kunne, ville lønmodtagere leve, være sammen med familie og venner, tage på ferie, lære, læse, dygtiggøre sig eller deltage i fællesskaber der ligger uden for arbejdet.

SIG NEJ TIL ARBEJDE!

Når fagbevægelsen har kaldt til strejke, har det paradoksalt nok ofte handlet om kampen for mere arbejde. Men der er ikke mere arbejde at få. Strejken burde formuleres som et nej til arbejde. Problemet er at fagbevægelsen, og mange andre institutioner, har opbygget en identitetspo-

litik omkring arbejderen. Det er denne forestilling om at vi først og fremmest er arbejdere der skal gøres op med. De fleste er ganske vist arbejdere i dag, i den forstand at de går på arbejde. Men at det skulle være et særligt privilegium eller en moralsk dyd at være arbejder, er en misforståelse. Menneskelivet skal ikke handle om arbejde, men om at blive menneske. På den måde kan strejken også være en strejke mod det eneste menneskeliv vi bliver tilbudt i arbejdssamfundet. Det arbejdende menneske. Strejken har derfor muligheden for at blive en strejke der ikke kun siger nej til arbejdet, men også nej til de forskellige arbejderidentiteter vi tvinges ind i når vi tvinges til at sælge vores arbejdskraft.

For de arbejdende har en magt i samfundet, nemlig magten til at nægte arbejdslivet. Selvfølgelig er det ikke let at nægte arbejdet, men muligheden foreligger gennem en form for demobilisering. En form for frafald fra det aggressive og hektiske arbejdssamfund og aktiveringsregime. En politisk negering af kravet om at være aktiv og tage del i arbejdssamfundet. Samfundet ville kunne forandres fundamentalt, både socialt, økologisk og økonomisk, hvis den halvdel af befolkningen der går på arbejde ikke længere accepterede deres skæbne som arbejdende mennesker.

På mange måder foregår processen allerede. Sygdom både på krop og sjæl som følge af arbejdspress og udbytning kan anskues som kroppens måde at strejke. Kroppen holder for mange menneskers vedkommende op med at virke fordi den er faldet sammen som følge af arbejdslivet. En depression er ikke en bevidst strejke, men det forekommer mig at depressioner, ondt i kroppen og stresssymptomer er patologiske signaler til os om at arbejdssamfundet må saboteres. Depression kan blive til strejke.

Men også makroøkonomien er i gang med at frastøde flere og flere fra arbejdsmarkedet i form af fyringer som følge af effektiviseringer og automatisering. Denne proces vil fortsætte. De arbejdsløse er i en vis forstand ”fritstillet”. Arbejdsløse har potentielt muligheden for at opbygge alternativer til arbejdslivet, men det kræver selvfølgelig kollektiv organisering og fællesskaber der kan sikre et ordentligt liv uden for arbejdsmarkedet. Et frafald fra arbejdsmarkedet og dets institutioner åbner en mulighed for at kanalisere de frigjorte menneskelige kræfter over i et menneskeliv der ligger uden for arbejdet. Dette er på mange måder ikke blot en politisk mulighed, men også en nødvendighed, da mange i fremtiden vil være mere eller mindre permanent arbejdsløse. Derfor må identiteterne som arbejder og arbejdsløs ødelægges og erstattes med et menneskeliv uden arbejde.

Dette politiske perspektiv ligger langt fra etablerede forestillinger om arbejdskamp og faglig organisering, men jeg mener at fremtidens arbejderkamp er en arbejdsnægtelseskamp. Både af lyst til et andet menneskeliv uden arbejde, men også af nød grundet arbejdets udfasning og krise.

V. "Kommunen" er stedet uden arbejde

Vi organiserer os, men vi er ingen organisation, vi er ikke en opposition, vi er ikke en venstrefløj, vi er ikke et parti.

(Københavnerkommunen, juni 2011)

Der er faktisk tendenser til at flere ser kritisk på arbejde. Diskussionen om borgerløn har, efter 2 årtier, igen fået ny energi. Diskussionen om "de pressede børnefamilier" og stress og udbrændthed som følge af arbejdslivet er også taget til. For nyligt har også aktivister i BJMF-ungdom givet udtryk for at nedsat arbejdstid er vejen frem. Men der er fortsat langt fra dette til lønarbejdets ophævelse.

Det er tid til at forsøge at afgrænse flere menneskelige aktiviteter fra arbejdssamfundet og insistere på at alt ikke er arbejde. Det bør være den første arbejdskritiske strategi. Det er et gode at vi ikke kan tjene penge på alle aktiviteter. Konkurrencemiljøet, som arbejdssamfundet og staten skaber, skal begrænses både i det store og små. Staten forhindrer ikke alles kamp mod alle, den indstifter den.

Vi må ikke lade markedet bestemme hvordan vi lever. Alle vores aktiviteter skal ikke kunne byttes og valoriseres i et økonomisk kredsløb som varer, og derfor må arbejde i første omgang begrænses for sidenhen helt at forsvinde. For det første fordi det er forbundet med tvang og udbytning at arbejde, og for det andet virker det urealistisk at der i fremtiden vil være særlig meget arbejde tilbage. Den usynlige hånd vil gerne distribuere alle vores fælles ressourcer, men den har

faktisk store problemer med det for tiden. Markedets måde at styre vores liv på er på den ene side stærkere end nogen sinde i sin aggressive fremfærd og sociale udplynning. Men på den anden side er den usynlige hånd netop usynlig, den har besvær med at finde beskæftigelse til flere og flere, og meningen med arbejds-samfundet krakelerer.

Arbejdssamfundets regime er i krise. Alene af den grund skal vi ikke lade det være op til en økonomi, der er selvødelæggende, hvordan vi lever vores liv. Hvis situationen uden arbejde ikke bare skal ende i samfundsmæssigt sammenbrud og dystopisk kaos, skal der ske mange store forandringer. Arbejdskritikken er et sted at starte. Et sted at sætter tankerne og forestillingsevnen i gang. Det er der brug for.

I sommeren 2016 havde deltagere af bevægelsen Nuit Debout i Paris sat klistermærker hen over metrostationen ved Place de la République. På klistermærkerne stod der "La Commune". En gestus der henviser til Pariserkommunen, der blev etableret i 1871 og eksisterede i 71 dage. Pariserkommunen er mange gange blevet brugt af venstrekommuniste og anarkister som reference til et sted hvor den kapitalistiske socialisering blev fortrængt. Selvom begrebet "kommune" i første omgang associeres med kontrol og bureaukrati, så kommer ordet fra latin og betyder fælles. Måske er kommunen et godt begreb til at sætte tankerne i værk og beskrive hvordan et sted eller attitude uden arbejde fungerer.

Vi kender kommuner mange steder fra, og mange fællesskaber i dag har elementer af kommunen i sig. De fleste holder fx konkurrencemiljøet og omgangen med priser uden for døren i deres familie eller venskaber. Gode venskaber er ikke nøjeregnende med penge og i

familier hjælpes man ad med at få det til at løbe rundt, fx ved at dele ens økonomiske ressourcer. Vi kender også kommunestrukturer fra kollektiver, bofællesskaber, kooperativer, læseklubber, kontor-fællesskaber, software, politiske organiseringer, faglige fællesskaber, økolandbyer, frivillige organisationer, besatte områder eller huse, radikaldemokratiske byer og meget andet. Den kommunale attitude, hvor penge, arbejde og stat bliver bekæmpet i hverdagen, findes potentielt over alt.

Vi behøves derfor ikke fantasere os tilbage til Paris i 1871 for at finde praksisformer og begreber til at leve uden arbejde.

Men kommunen etableres ikke alene pludseligt, som Nuit Debout-bevægelsen i Paris. Kommunerne udvikler sig også løbende. Revolutioner er spændt ud i tid, og kan både komme for tidligt og være forsinket.

Man kan ikke fra den ene dag til den anden holde op med at arbejde. Arbejdet har alt for meget magt over de fleste menneskers liv til at vi kan afstå fra lønarbejde. Men samtidig kan der også opstå pludselige begivenheder hvor arbejde bliver irrelevant og folk i stedet går på gaden og kæmper for hvad de tror på. Det har vi set over alt i verden.

At holde arbejdets, pengenes og statens magt fra døren er en løbende opgave hvis succes kan måles på styrken i fællesskaberne. Bliver fællesskaberne stærkere og flere i antal, og får vi mere rigdom, er det tegn på at der er fremgang med opbygningen af kommunen. Bliver vi deprimerede, fattige og isolerede, taber vi.

De kommunale fællesskabers politiske styrke må måles på deres evne til 1) at reproducere menneskers liv på en blomstrende og rig måde, 2) deres engagement i omkringliggende kampe for at sprede kommunens liv og

bygge alliancer og 3) dens åndsliv og tænkning, der kan kritisere og finde svar på samtidens problemer. Kommunen må leve, kæmpe og tænke sideordnet.

RIGDOM UDEN ARBEJDE

Den arbejdskritiske position jeg taler for her, er ikke en afholdsbevægelse. At undlade at arbejde, eller at arbejde mindre, bør ikke være en moralsk fordring. At nægte at arbejde, handler om kampen for et andet liv. Der burde findes et utal af måder at være menneske på, og ikke blot som i dag "det arbejdende menneske". Arbejdskritikken er derfor i princippet radikalt negativ. Den afviser arbejdet som sådan. Men de politiske perspektiver bør være fyldt med håbet om et mere mangfoldigt liv, ikke afholdenhed. Det er jo netop afholdenhed og konformitet som arbejdssamfundets regime har påført os, og det der skal bekæmpes.

At være imod arbejde, er fx ikke at være imod hverken håndværk eller rigdom. Når arbejdets apologeter og arbejderister – fx dem der kræver "arbejde til alle" – taler positivt om arbejde, er det ofte med henvisning til at håndværk, faglighed og fællesskaber skal styrkes. Men de misforstår at rigdom ikke behøves være organiseret gennem arbejde og dets rigide institutioner. Det er netop faglighed og håndværk som arbejdet forhindrer fordi det tvinger os til at skabe verden gennem klokketid, rigide managementstrukturer og markedskræfter. Med andre ord, gennem abstrakt arbejde. I et debatindlæg forklarede en skolelærer for eksempel hvordan de rigide reformer og målstyringskrav, som folkeskolen er underlagt, forhindrede hende i at udføre sin lærergerning. Resultatet blev at hun sagde sit arbejde op, netop fordi arbejdspladsen forhindrer lærere i at lære børnene i folkeskolen

fagenes indhold. I foråret belyste sociologen Rasmus Willig hvordan kritik af arbejdsforhold fra medarbejdere på offentlige arbejdspladser over alt i landet returneres og afvæbnes. I dag forhindres faglighed, paradoksalt nok, på arbejdspladserne. Ledelsen vil have målstyring, akkreditering, udfyldte formularer og ikke mindst profitten. Arbejdets kvalitative indhold spiller ingen rolle.

Kommunen er derimod et sted med mere håndværk, mere rigdom, flere kreative processer og flere fællesskaber hvor vi bygger ting sammen og finder bedre, smartere og smukkere måder at leve og bo på. Min opfattelse er at dette kan ske hvis arbejdet ophæves. For hver time vi ikke arbejder, kan vi gå i gang med at handle og drømme, vi kan snakke med vores venner om hvordan vi vil leve og vi kan blive dygtigere til at bygge fællesskaber fyldt med rigdom. Et liv uden arbejde er et liv med mere kvalitet og mindre kvantitet. Flere flotte byggerier og smartere måder at producere fødevarer på og mindre tidstyranni og arbejde for arbejdets skyld.

Arbejdet står på mange måder i modsætning til håndværk, kreativitet, innovation, viden, læring og andre processer der sker når vi skaber noget. Arbejde er forhindringen for den frie udfoldelse af alt dette. Når disse aktiviteter bliver sat ind i en arbejdsramme, bliver aktiviteterne organiseret efter ydre principper. Det vi også kunne kalde abstraktioner. Tid, værdi og penge bliver uundgåeligt de former vores aktiviteterne retter sig efter, fordi arbejdet som institution tvinger de skabende praksisser til at tage form som varer der skal sælges på markedet. Det er dette vi skal til livs. Håndværk er eksempelvis meget mere end arbejde. En af grundene til håndværkere var imod fagbevægelsen i starten af industrialiseringen, var at deres håndværk blev taget fra dem i fabrikkerne.

I dag ser vi fx meget dårligt håndværk på prestigebyggerier i København. Håndværket er ikke i orden, og nyttige løsninger er irrelevante for kapitalen. Det er arbejde der forhindrer at håndværket kan udfolde sig.

Kommunen finder sted hvor mennesker forsøger at reproducere deres fælles liv ved at finde løsninger der overkommer og forviser arbejde, penge og stat. I kommunen skal vi finde måder hvorpå håndværk og skabelse trives. Det kan naturligvis ikke ske alene ved et brud hvor arbejdet og pengeformen med ét bliver ophævet. Kommunerne er pragmatiske og finder løsninger hvor penge og arbejde fylder mindre og mindre, for sidenhen at forsvinde. Fx ved at dele arbejde og penge, men også ved selv at fremskaffe flere midler til at kunne leve uden. Det afgørende er at kommunen vokser i styrke og er vendt mod verden.

For selvorganiseringen kan blive selvoptaget. Selvfor-syningstanken kan være fin, men hvis den spænder ben for fællesskabers verdensvendthed og er årsag til isolation, duer det ikke. Et fællesskab skal ventileres. Ellers dør det. Mange kender denne skæbne fra historierne om de fejlslagne hippiekollektiver og økolandsbyer der endte som isolerede øer, for til sidst at implodere. Er kommunen alene optaget af egen rigdom, dør den som fællesskab. Selvopretholdelsen kan også slå om i forskellige former for privilegeret isolation, hvor man nyder egne goder uden at have blik for verden. Der er flere problemer ved selvorganiseringen, og derfor er kommunerne forpligtet på at deltage i kampe og bygge alliancer med andre. Det er dens eneste mulighed for overlevelse.

POLITISK HANDLING MÅ VÆRE VERDENSVENDT

I dag forhindrer arbejdssamfundet os i at handle politisk. Arbejde kan i dag kun være politikens udgangspunkt

for så vidt som det er en afvisning af arbejdet. Arbejde forhindrer i dag politisk forandring. Arbejdspolitikken er en ordenspolitik som må afvises. Mere lige frem sagt kan vi ikke deltage i politiske fællesskaber og bevægelser og fremtvinge forandringer hvis vi samtidig skal passe vores arbejde dag ud og dag ind. I efterhånden mange årtier har det da også vist sig at det var dem der ikke havde arbejde der hurtigst får mobiliseret sig til protester og oprør mod arbejdsmarkedet og staten. Paradoksalt nok indimellem som en kritik af at de ikke har arbejde. Dem der har arbejde har netop deres lænke at miste. Studerende, arbejdsløse, fattige, mennesker uden fremtid og andre uden arbejde har ikke engang deres lænker miste. Når vi arbejder, har vi vores løn at miste.

Derfor er der ingen tvivl om at politisk forandring også handler om en satsning. Nogen skal satse noget. Det gælder både politiske kampe om klodens økologiske fremtid, flygtningespørgsmålet, fordelingspørgsmål og selvfølgelig også kampen mod arbejde. Dem der har arbejde må satse på en dag at blive væk fra arbejde. Men mulighedsbetingelserne for satsningen kan forbedres ved at der findes andre sociale strukturer som mennesker kan forbinde sig til og slippe fri fra arbejdets lænker. Derfor er kommunens strategiske opgave også at lave platforme der muliggør at nogen kan satse og miste deres lænke til arbejdsmarkedet, men stadig opretholde et ordentligt liv. Med andre ord. Hvis vi skal strejke, skal vi have strukturer der kan gribe de strejkende, så vi kan bygge et liv uden arbejde. De strejkendes tid og liv, der før blev opslugt af arbejdets møje og tvang, skal frisættes i nye skabende fællesskaber. Først da bliver en strejke rigtig farlig for arbejdssamfundets institutioner. Det var også oprindeligt tanken med arbejdernes kooperativbevægelse. Når

vi derfor nægter at arbejde, er det for at kunne skabe vores verden sammen med andre uden om arbejdet og pengeformen. Men det starter med nægtelsen af arbejdet som social og politisk institution.

Nedsat arbejdstid kan derfor være et led i kampen mod helt at afskaffe arbejdet fordi frigivelsen af tid og energi kan lede til politiske aktiviteter andre steder. Men nedsat arbejdstid kan ikke ophæve arbejdets tvang. Vi må helt af med det skidt!

Politisk handling kan ikke isoleres fra kommunens fælles reproduktion eller fælles tænkning. Det ender i kamp uden levet liv eller kamp uden tænkning. Fagbevægelsen er et eksempel på det første. Fagbevægelsen har – som vi har set – repræsenteret arbejdere, men uden fantasi til at forestille sig en hverdag uden lønarbejde. Politikken var løsrevet fra reproduktionen og hverdagen. Det betyder at fagbevægelsen aldrig har formået at være et sted hvor mennesker kunne leve sammen, selvom kooperativerne på et tidspunkt så ud til at kunne blive det. Fagbevægelsen har ingen rigdomme vi kan leve af. Fagbevægelsen er en tom død skal der ikke aner hvordan mennesker faktisk lever og gerne vil leve. Og derfor bliver fagbevægelsen alene forkynder af arbejdslivet. Alt andet end arbejdsmarkedet har fagbevægelsen ingen interesse i. De politiske partier og de fleste repræsentative politiske organisationer har samme problem. For dem er det private ikke politisk og det er en af mange grunde til de vil dø.

Men at holde arbejdsmarkedet, pengene og staten fra døren er en politisk kamp fordi samfundets strukturer og magthavere ikke frivilligt vil forandre de grundlæggende forudsætninger. Alle disse magtformer skal bekæmpes hvis de opleves som en forhindring for kommunens ud-

bredelse og mangfoldiggørelse. På den måde må kampene forbindes mellem det konkrete og generelle. Det universelle må kunne findes i det konkrete. Man kunne med god ret kritisere denne bog for at være eurocentrisk. Hele bogen tager sit udgangspunkt i Danmark, den er skrevet på dansk, og har slet ikke analyseret arbejdsmarkedet og arbejdets institutioner i det globale syd. Ikke desto mindre er arbejdsmarkedet globalt. Kampen mod arbejde har en god portion universalisme gemt i sig, netop fordi den kapitalistiske socialisering er i færd med at kolonisere menneskelivet over alt på kloden. Dette spørgsmål er nok kommunens største problem. Kommunens udgangspunkt er lokalt. Ikke nødvendigvis fordi det er et sted eller et territorium. Kommunen kan også finde sted i andre typer rum eller have en social karakter der rækker udover et fysisk sted. Men kommunen mangler at finde svar på hvordan lokale kampe kan forbindes. Det er dog ikke alene kommunen der mangler svar på dette. Det gør de fleste politiske former der vil forbinde reproduktionen af sit eget liv til verdensvendte politiske kampe. Hvis vi alle har noget til fælles, må denne fællesmængde kunne findes lokalt som en negativ bestemmelse: Vi er alle underlagt arbejdets tvang og lønarbejdets usikre livsgrundlag. Alting er lokalt, også det globale, vi mangler måske bare at lokalisere det.

Måske skal problemet vendes om. Måske er det europæiske perspektiv på ”hvad der må gøres” allerede forsinket. Måske er det globale syd faktisk stedet at få inspiration, snarere end det sted der skal reddes fra verdens ulykker.

Danmark virker i hvert fald politisk blodfattigt. Spørgsmålet må være: Hvor findes det globale syd i Nordeuropa eller København? Det kunne fx være at mennesker andre steder i verden ved hvordan man lever

et liv uden arbejde. Og eftersom arbejdet er i gang med at forsvinde, bliver denne viden livsvigtig for alle os der betragtes som værende placeret i arbejdsverdenens centrum. Måske er vi de sidste der bliver fyret, men vi vil formentlig blive de første der dør af sult.

AT TÆNKE UDEN AT ARBEJDE

Den udprægede arbejdsdeling og det opskruede konkurrencemiljø som arbejdssamfundet udgør, gør det svært at tænke det fælles. Arbejdsmarkedet og økonomien gør alting til abstrakte nødvendigheder. Ordet økonomi kommer af græsk og betyder husholdning. Måske er husholdning faktisk et godt ord for at forstå hvordan arbejdssamfundets økonomi fungerer. Økonomien gør nemlig al såkaldt politik til private husholdningsanliggender. Staten betragtes som en husholdning med dens familie der forstås som arbejdsstyrken. På den måde bliver politik et spørgsmål om økonomiske prioriteringer, hvilket i grunden slet ikke har noget med politik at gøre i første omgang. I denne politiske verden uden politik individualiseres vi alle og reduceres til arbejdskraft og vores interesser rettes alene mod vores specifikke del af økonomien. Ingen tænker længere på de grundlæggende spørgsmål om hvordan vi skal leve sammen. Eller om vi skal leve sammen. Alt reduceres til et spørgsmål om udgifter og indtægter. Arbejdets nødvendighedskarakter gennemtvinger et regime hvor tænkning besværliggøres. Hvis denne bog har nogen berettigelse, håber jeg den kan blive diskuteret i fællesskaber. Fællesskaber der kæmper, lever og undre sig over problemer der angår arbejde og dets tyranni. Bogen er i hvert fald et forsøg på at tænke uden at arbejde. For arbejde og ikke ledigang er roden til alt ondt!

Noter, litteratur, kilder

Næsten ingen af denne bogs ideer, analyser og tanker er mine alene. Bogens ide er kommet til verden i et kludetæppe af bøger, samtaler og diskussioner med en masse forskellige kilder, grupper og personer. Jeg tror ikke på at man kan tænke alene. Jeg kan i hvert fald ikke. Derfor skylder jeg en masse mennesker og fællesskaber tak for inspiration, korrektur, skriveteknik, kritik, diskussioner, læsninger og meget andet.

Bogen er ingen afhandling og forfatteren er ingen lært. Men bogen og jeg er rundet af forskellige marxismer og Michel Foucault. Af bøger jeg vil fremhæve *Den kommende opstand* og *Til vore Venner*, skrevet af Den Usynlige Komité, magasinet *Endnotes* og Roland Paulsens ide om *Det tomme arbejde* fra bogen *Arbetsambället*. Dertil har min lidt nyere interesse for marxisterne i gruppen KRISIS, og siden EXIT! også påvirket bogens forløb. Mit politiske udgangspunkt er nok mest ideen om arbejdsnægtelse "the refusal of work" fra den italienske marxisme i 70'erne, samt Paul Lafargues kritik af arbejderbevægelsen i bogen *Retten til dovenskab*.

Men først og fremmest er bogen kommet til verden i tætte og intense samtaler gennem årene med mine venner og politiske kammerater, som de kommuner, jeg færdes i, er udgjort af. Først og fremmest min redaktør Daniel Madsen og resten af Forlaget Nemo der har hjulpet med kritiske kommentarer til sprog og indhold. Også Dominique Routhier og Malte Starck har på hver deres måde bidraget med afgørende kritik. Jeg vil også nævne kommunen i den svenske skov der fortsat er årsag til overvældende inspiration til både tænkning, læring og handling, mine kompagnoner i *Institut for Drøm og Frustration* som jeg har konspireret intensivt med i flere år om arbejdskritik og politisk

teori, og sidst det lille lokale i Nordvest hvor livet og politikken bliver forsøgt opløst i hinanden. I ved selv hvem I er.

Alle disse mennesker og grupper udgør den eventuelle kvalitet bogen måtte have. Fejl, mangler, uhensigtsmæssige overdrivelser, dårlige analyser og konklusioner tager jeg ansvaret for.

***

Citatet af Den Usynlige Komité på side 7 et citeret fra bogen *Den kommende opstand*, udgivet af Antipyrene 2016, side 24.

Noter til Indledning

Karl Marx, *Kapitalen 1. Bog*, bind 1, Bibliotek Rhodos, 1970.

Om værdibegrebet og abstrakt arbejde se også Esben Bøgh Sørensen: "Fra arbejdsværditeori til værdikritik", Offentliggjort: 15. december 2015 på *KritiskDebat.dk*.

Noter til kapitel 1

Om min opsigelse se, Eskil Andreas Halberg: "Jeg har sagt mit job op for at få plads til at leve", *Dagbladet Information*, 10 juni 2015.

Data om hvem der vil slippe for arbejde, hvis de kunne: Roland Paulsen, *Empty Labor – Idleness and Workplace Resistance*, Cambridge University Press 2014, s. 3.

Data om arbejdsglæde og stress i Danmark: "Man skulle måske ikke tro det, men danskerne elsker at arbejde", Offentliggjort: 7. maj 2015 på *Finans.dk*.

Franco Berardi, *Soul at Work*, Semiotext(e), 2009.

Guy Standing, *The Precariat – the new dangerous class*, Bloomsbury, 2014.

Michael Hardt & Antonio Negri, *Imperiet*, Informations Forlag, 2003.

Om hvad folk fortryder mest på deres dødsleje, se: "Top fem: Det fortryder vi før døden", Offentliggjort: 2. februar 2012 på *Dr.dk*.

Noter til kapitel 2

Andre Gorz, *Farvel til Proletariatet*, Forlaget Politisk Revy, 1981.

Andre Gorz, *Paradisets veje – kapitalens dødskamp*, Forlaget Politiske Revy, 1983.

KRISIS, *Manifesto against Labour*, 1999, "Manifesto against Labour", Offentliggjort: 31. december 1999 på *Krisis.org*.

Norbert Trenkle, *Terror of labour*, KRISIS, 1998, "Terror of labour", Offentliggjort: 31. december 1998 på *Krisis.org*.

Om økonomiske krise fra 1970'erne se: Mikkel Bolt, *Krise til Opstand – noter om et igangværende sammenbrud*, Forlaget Antipyrene, 2013.

Roswitha Scholz, "Kønsfraspaltningsteori og Adornos Kritiske Teori", i *Antipyrene* #2, s. 129 – 139, 2015.

Om antikvens arbejdsbegreb se, Hannah Arendt, *Menneskets vilkår*, Gyldendal, 2005.

Om primitiv akkumulation se: Karl Marx, *Kapitalen bog 4*, bind 1, Bibliotek Rhodos 1970.

Silvia Federici, *Caliban and the Witch – Women, the body and primitive accumulation*, Autonomedia, 2004.

Noter til kapitel 3

Den Usynlige Komite, *Den kommende opstand*, Forlaget After Hand, 2011.

Tiqqun, *This is not a program*, MIT Press, 2011.

Roland Paulsens *Arbets-sambället – Hur arbetet överlevde teknologin*, Gleerups, 2010.

Roland Paulsen, *Empty Labor – Idleness and Workplace Resistance*, Cambridge University Press 2014.

David Bolchover, *The living dead – Swichted off, Zoned out – The Shocking truth about office work*, Capstone, 2005.

For historien om den spanske embedsmand, der ikke gik på arbejde i årevis, se The Guardian: "Long lunch: Spanish civil

servant skips work for years without anyone noticing”, Offentliggjort: 12. februar 2016 på *TheGuardian.com*.

Om CEVEAs undersøgelse af arbejdspladers forsvinden, se: ”Robotter overtager stadig flere job”, Offentliggjort: 9. marts 2016 på *Dr.dk*.

Carl Cederström og Peter Fleming, *Dead Man Working*, Zero Books, 2012

Om de racistiske udfald mod den græske befolkning se, Dominique Routhier, Yiannis Mylonas og Antonios Alexandridis: ”Grækerne er hverken dovne eller moralsk anløbne”, Offentliggjort 11. december 2013 på *Information.dk*.

Noter til kapitel 4

Roar Magazine, Issue 2, *The Future of Work*, Summer 2016.

Om 1.maj-demonstrationen i 1890 se, Albert Scherfig og Nicklas Weis Damkjær: ”1. maj har rødder i revolutionær stædighed”, *Dagbladet Information*, 30. april 2016.

Endnotes #4, ”The History of Separation”, 2015.

Generelt om arbejderbevægelsens historie se: Christensen, Kolstrup og Hansen, *Arbejderbevægelsens historie i Danmark 1800 – 2000*, Selskab til forskning i arbejderbevægelsens historie, 2007. Citatet på side 34, se side 131.

Om fagbevægelsens elite se, Marcus Bernsen, Christoph Ellersgaard og Anton Grau Larsen, *Magteliten – hvordan 423 danskere styrer landet*, Politikens Forlag, 2015.

Bue Rübner Hansen, ”Nostalgien efter den socialdemokratiske arbejderklasse skaber splittelse”, Offentliggjort 28. april 2016 på *Modkraft.dk*.

Noter til kapitel 4

Om Niut Debout-bevægelsen på Place de la Republic se: ”Al magt til kommunen” af Søren Mau, i *Dagbladet Information*, 21. maj 2016.

Den Usynlige Komité, *To Our Friends*, Semiotext(e), 2015.

Om skolelæren der sagde op på grund af manglende faglighed se

Tine Mitchell: ”Jeg er ingen superhelt, men jeg er til gengæld en arbejdsløs lærer”, *Dagbladet Information*, 13. juli 2016.

Rasmus Willig, *Afvæbnet Kritik*, Hans Reitzels Forlag, 2016.

Foto

Fotografiet på side 106-107 er fanget af fotografen Henri de Vogüé, den 17. marts 2006 foran universitetet La Sorbonne i Paris: *H2v.fr*. I marts 2006 demonstrerede unge i Frankrig imod den kontroversielle arbejdslov ”Loi pour l'égalité des chances” (Loven for lige muligheder), flere universiteter måtte lukke på grund af urolighederne, således også La Sorbonne.

*"Arbejdet er gulag plus tid",
La Sorbonne 17. marts 2006.*

TUMULTI

/tu'mul.ti/

AGITATION, SOCIAL URO, OPSTAND, OPRØR,
OPTØJER, KAOS, PANIK, TUMULT

Tumulti er en platform for kritisk teori og politisk filosofi, der udfordrer rammerne for vores opfattelser af verden. I Oplysningstiden blev der skabt en tradition for revolutionerende og samfundskritiske tekster, der satte spørgsmålstejn ved det etablerede samfunds regler, normer og institutioner. Denne tradition er Tumulti dedikeret til. Udgivelserne i Tumultiserien er kritiske og nyskabende essays, der analyserer og diskuterer vores samfund ud fra en radikal forståelse af verden. Det er levende teori, der peger fremad og giver dig teoretiske værktøjer til at engagere dig i samfundet.

Læs mere på forlagetnemo.dk/tumulti og kontakt os, hvis du har lyst til at bidrage med dine analyser.

1: Hæv Stemmen! af Søren Mau

2: Om racisme af Emil Elg

3: Roden til alt ondt af Eskil Halberg